

2013

Onderzoek ADHD en sociale relaties

Afstudeerscriptie

Minor Special Educational Needs

Opleiding tot Leraar Basisonderwijs

Stenden Hogeschool

Samantha Postma

Relatienummer: 95168

Begeleider: Willy Hoekstra

Meelezer: Yttje Cnossen

Samenvatting

ADHD is een aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit. Tegenwoordig wordt gesproken over ADHD als een ontwikkelingsstoornis. Kinderen met ADHD stuiten in het dagelijks leven op veel problemen, waarvan de drie kernproblemen worden gevormd door: aandachts- of concentratiestoornissen, impulsiviteit en hyperactiviteit.

De mogelijke oorzaken van ADHD zijn gesplitst in een vijftal categorieën. De vijf categorieën zijn: ADHD en erfelijkheid, ADHD en de hersenen, ADHD en voedingsallergieën en toxicologische problemen, ADHD en opvoedingsproblemen ten gevolge van negatieve omgevingsfactoren en ADHD en verworven hersenbeschadigingen.

Kinderen met ADHD hebben (vaak) een andere benadering nodig dan kinderen zonder ADHD. Er zijn een aantal aandachtspunten waar kinderen met ADHD belang bij hebben en waar de leerkracht rekening mee kan houden. Dat zijn: structuur/regelmaat, regels en grenzen, positief gedrag stimuleren, duidelijke instructies, boeiend lesgeven, succeservaringen.

Kinderen met ADHD kunnen moeite hebben met sociale vaardigheden en sociale situaties. Er zijn bepaalde aspecten waar deze kinderen tegen aan kunnen lopen: regelen van emoties, vrienden maken en onderhouden, delen van ervaringen, maken van afspraken, voor zichzelf opkomen en ruzie, verborgen regels, laag zelfbeeld en kwetsbaar.

In het praktijkonderzoek is onderzocht hoe zich de drie kernproblemen voordoen bij de kinderen met ADHD in mijn LIO klas. Dit is gedaan middels observaties. De uitkomsten zijn in dit onderzoek te lezen.

Ook is onderzocht of de kinderen met ADHD uit mijn LIO klas problemen ondervinden in sociale situaties en met sociale vaardigheden. Daarbij zijn de aspecten van de sociale vaardigheden gebruikt. Dit is gedaan middels een interview. De uitkomsten zijn in dit onderzoek te lezen.

Tot slot is onderzocht hoe de relaties tussen de kinderen met ADHD en zijn/haar klasgenoten zich verhouden. Dit is gedaan middels een sociogram.

Voorwoord

Dit afstudeeronderzoek is het resultaat van een aantal maanden onderzoek. Ik heb onderzoek gedaan in de literatuur omtrent ADHD en sociale relaties en heb onderzoek in de praktijk, in mijn LIO klas, gedaan gericht op twee kinderen met ADHD.

Met dit afstudeeronderzoek rond ik het eerste halfjaar van het afstudeerjaar van de Opleiding Leraar Basisonderwijs aan Stenden Hogeschool te Leeuwarden af.

Het schrijven van dit onderzoek vond ik niet altijd gemakkelijk en is niet geworden wat het nu is dankzij de hulp van een aantal mensen. Deze mensen wil ik daarvoor ook erg bedanken.

Allereerst wil ik Janneke van der Meulen bedanken. Zij is mijn coach/duo collega in de LIO. Zij heeft mij niet alleen geholpen door het aandragen van ideeën en de mogelijkheid gegeven mij in de klas onderzoek te laten doen, maar zij heeft me ook altijd ondersteund.

Ook wil ik Willy Hoekstra bedanken. Hij was mijn begeleider tijdens dit onderzoek. Ik wil hem bedanken voor de begeleiding omtrent het onderzoek, zijn inspirerende minorbijeenkomsten en zijn feedforward op mijn onderzoek.

Natuurlijk wil ik de kinderen uit mijn LIO klas bedanken en met name de twee kinderen die hebben meegewerkt aan dit onderzoek.

Ten slotte wil ik mijn naaste mensen bedanken. Zij hebben mij geholpen door mijn ideeën aan te horen en hun eigen ideeën aan te dragen.

Mede door de hulp van de genoemde mensen heb ik mijn onderzoek kunnen afronden.

Bolsward, februari 2013

Samantha Postma

Inhoud

Inleiding	6
Verantwoording	7
Hoofdstuk 1	8
Zorg op macroniveau, mesoniveau en microniveau.	8
1.1 Macroniveau	8
1.1.1 De wet op het basisonderwijs	8
1.1.2 Weer samen naar school.....	8
1.1.3 Wet op het primair onderwijs	8
1.1.4 Regionaal expertisecentrum	9
1.1.5 Wet op leerlinggebonden financiering (rugzak).....	9
1.1.6 Wet passend onderwijs	9
1.2 Mesoniveau	10
1.2.1 RK St Maartenschool: waar de school voor staat.....	10
1.2.2 Organisatie van het onderwijs.....	10
1.2.3 Organisatie van de zorg.....	10
1.3 Microniveau.....	11
1.3.1 De groep: Gedragsproblematiek	11
1.3.2 Handelingsplan en groepsplan	11
1.3.3 Zorgmap.....	11
Hoofdstuk 2	12
Probleemstelling, onderzoeksvragen & soort onderzoek.	12
2.1 Probleemstelling.....	12
2.2 Onderzoeksvraag & deelvragen	12
2.3 Soort onderzoek	13
2.3.1 Beschrijving keuze kwalitatief onderzoek	13
2.3.2 Variabelen	13
2.3.3 Onderzoekspopulatie en steekproef	13
2.3.4 Interview en observatie.....	13
2.3.5 Betrouwbaarheid en validiteit.....	14
Hoofdstuk 3	15
Wat is ADHD?	15
3.1 De geschiedenis van ADHD.....	15

3.2 ADHD: de stoornis	16
3.3 Kernproblemen kinderen met ADHD	17
3.3.1 Aandachtstekort	17
3.3.2 Impulsiviteit	18
3.3.3 Hyperactiviteit	18
3.4 Typen ADHD.....	19
Hoofdstuk 4	20
Wat zijn de oorzaken van ADHD?.....	20
4.1 ADHD en erfelijkheid	20
4.2 ADHD en de hersenen	20
4.3 ADHD en voedingsallergieën en toxicologische problemen	21
4.4 ADHD en opvoedingsproblemen ten gevolge van negatieve omgevingsfactoren.....	21
4.4.1 Genen en de omgeving.....	21
4.5 ADHD en verworven hersenbeschadigingen.....	22
Hoofdstuk 5	23
Hoe ga je om met ADHD in de klas?	23
5.1 Problemen die kinderen op school ondervinden	23
5.2 Inrichting van de klas	24
5.3 Didactische maatregelen en algemene principes	25
5.3.1 Behoeften van kinderen met ADHD	25
5.3.2 Leerkrachtkenmerken	27
5.3.3. Overige algemene principes.....	28
Hoofdstuk 6	29
Wat zijn de gevolgen van ADHD voor het kind en de omgeving?	29
6.1 Gevolgen voor het kind	29
6.2 Gevolgen voor de ouders	30
6.3 Broertjes en zusjes.....	30
6.4 Heeft ADHD ook leuke kanten?	31
Hoofdstuk 7	32
Waar lopen kinderen met ADHD tegen aan voor wat betreft sociale relaties?.....	32
7.1 Waar lopen kinderen tegen aan?	32
Hoofdstuk 8	35
Zijn er geschikte sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen met ADHD?	35
8.1 Methodes en trainingen	35

8.1.1 Rots & water	35
8.1.2 SEO.....	35
8.1.3 Goed gedaan	36
8.1.4 Drama	37
Hoofdstuk 9	38
Hoe vaak zie je de drie kernproblemen terug bij de kinderen met ADHD in mijn LIO klas?	38
9.1 Observaties drie kernproblemen.....	38
9.2 Dossiers.....	39
Hoofdstuk 10	40
Komen de aspecten die genoemd zijn in hoofdstuk 7 overeen met waar de kinderen met ADHD in mijn LIO klas tegenaan lopen?	40
10.1 Interview sociale vaardigheden.....	40
Hoofdstuk 11	42
Hoe is de relatie tussen een kind met ADHD en zijn/haar klasgenoten?	42
11.1 Mijn opzet.....	42
11.2 Bevindingen sociogram en klasgenoten	42
11.3 Mijn bevindingen.....	43
Onderzoeksmiddelen	44
Conclusies en aanbevelingen	45
Conclusies.....	45
Aanbevelingen.....	46
Literatuurlijst	49
Bijlagen	50

Inleiding

Het laatste jaar van de Opleiding Leraar Basisonderwijs is begonnen. In het eerste halfjaar werk je aan een afstudeeronderzoek. Met mijn coach/duo-collega van mijn LIO klas is goed overlegd en is besloten om het afstudeeronderzoek te schrijven over kinderen met ADHD en de invloed van ADHD op de sociale omgang met klasgenoten. Dit onderwerp is zo gekomen omdat in de LIO klas twee kinderen zitten die in het verleden ADHD gediagnosticeerd hebben gekregen. In eerste instantie leek het onderwerp ADHD niet concreet genoeg te zijn en daarom is gekozen om specifiek te richten op ADHD en de sociale omgang met klasgenoten.

Binnen het kader van de minor SEN (Special Educational Needs), waaruit dit onderzoek voortvloeit, wordt eerst de zorg op macroniveau, mesoniveau en microniveau besproken. Daarna wordt er een hoofdstuk gewijd aan de probleemstelling, onderzoeksvragen en het soort onderzoek. Vervolgens komen de hoofdstukken aan bod, gericht op het onderwerp ADHD en sociale relaties.

In het afstudeeronderzoek moet uiteindelijk antwoord gegeven kunnen worden op de vraag: *“Wat voor invloed heeft ADHD voor leerlingen met ADHD met betrekking tot de sociale omgang met klasgenoten?”*

Om hier een antwoord op te kunnen geven, is er eerst literatuuronderzoek gedaan omtrent ADHD en sociale relaties. Binnen het kader van de theorie zijn er deelvragen bedacht en beantwoord. Dit bevat de hoofdstukken 3 t/m 8.

Vervolgens komen de deelvragen vanuit de praktijk aan bod. Binnen dit praktijkgedeelte is de opgedane kennis van de literatuur getoetst op beide kinderen waar ADHD bij is gediagnosticeerd. Daarbij zijn de middelen observatie en interview gebruikt.

Vervolgens is om de relaties tussen de kinderen met ADHD en de klasgenoten in kaart te brengen, een sociogram gemaakt. Het praktijkgedeelte bevat de hoofdstukken 9 t/m 11.

Na dit onderzoek gedaan te hebben, is er een conclusie geschreven en zijn er aanbevelingen gepresenteerd. Bij de aanbevelingen is een middel beschreven die je als leerkracht kan gebruiken om een kind met ADHD te helpen in de sociale omgang met anderen.

Het uiteindelijke doel was om een antwoord te geven op de onderzoeksvraag. Of dit is gelukt leest u in dit onderzoek.

Veel leesplezier!

Verantwoording

Dit onderzoek is opgesteld in overeenstemming met RK Sint Maartenschool door Samantha Postma, afstuderend aan de Christelijke Opleiding voor Leraar Basisonderwijs aan Stenden Hogeschool te Leeuwarden.

Het onderzoek: “Wat voor invloed heeft ADHD voor leerlingen met ADHD met betrekking tot de sociale omgang met klasgenoten?”, geeft inzicht in de stoornis ADHD en wat voor invloed dat uitoefent op de sociale omgang. Verdere informatie over het onderzoek staat in de inleiding.

Bij de begeleiding van dit onderzoek zijn de volgende personen betrokken geweest:

J. van der Meulen	RK Sint Maartenschool Bolsward
Leerlingen groep 7B	RK Sint Maartenschool Bolsward
W. Hoekstra	SEN (Special Educational Needs) Stenden

Hoofdstuk 1

Zorg op macroniveau, mesoniveau en microniveau.

In dit eerste hoofdstuk van dit afstudeeronderzoek wordt eerst de zorg op macroniveau (overheid), mesoniveau (basisschool) en op microniveau (de klas) besproken.

1.1 Macroniveau

1.1.1 De wet op het basisonderwijs

In 1985 werd de Wet op het basisonderwijs ingevoerd. Hierbij verdwenen de kleuterscholen en de lagere scholen. Dit werd samengevoegd en werd het basisonderwijs. Voor 1985 was er een aparte kleuterschool en een aparte lagere school. Beide hadden een andere aanpak. De overgang van het kleuteronderwijs naar de lagere school was niet duidelijk geregeld en werd gezien als een knelpunt. Deze nieuwe wet moest hier verandering in brengen.

Uitgangspunt van de basisschool is dan ook een ononderbroken ontwikkelingslijn van groep 1 tot en met 8, waardoor de grens tussen spelen en leren vervaagt. Kleuters hoeven niet langer de spannende stap te maken van kleuterschool naar lagere school (Eijkeren, 2005).

1.1.2 Weer samen naar school

In 1990 ging het beleid Weer Samen Naar School van start (WSNS). Dit beleid heeft als doel dat leerlingen die extra zorg nodig hebben, niet altijd naar het speciaal onderwijs hoeven. Ze kunnen die extra zorg ook op de gewone basisschool krijgen. Deels was dit een bezuinigingsmaatregel omdat het speciaal onderwijs duurder is en er steeds meer kinderen naartoe gingen. Ook was het beleid bedoeld om de kinderen niet in een aparte positie te plaatsen. Het motto van dit beleid was dan ook: "Kind niet naar de zorg, maar zorg naar het kind".

In 2002 kwam er een herziening op het beleid WSNS. Dit heeft geleidt tot het WSNS plus. Het streven was naar adaptief onderwijs: onderwijs wat is afgestemd op de behoefte van elk kind. Daarbij is de 1-zorgroute geïntroduceerd waarbij kinderen hun onderwijs op maat ontvangen en waarbij er rekening wordt gehouden met de verschillen tussen kinderen.

1.1.3 Wet op het primair onderwijs

De Wet op het basisonderwijs werd in 1998 opgevolgd door de Wet op het primair onderwijs. De uitgangspunten zijn onveranderd gebleven maar de nieuwe wet was nodig omdat het beleid WSNS van start ging. Kinderen kunnen nu ook de extra zorg op de gewone basisschool krijgen.

Dit is mogelijk dankzij een samenwerkingsverband van een aantal basisscholen en een school voor speciaal onderwijs. Een samenwerkingsverband is er namelijk op gericht om leerlingen die extra zorg behoeven, zo goed mogelijk te begeleiden.

Elke school is aangesloten bij een regionaal samenwerkingsverband. Organisatorisch en financieel is het dan praktisch als het gewone en speciaal onderwijs onder dezelfde wettelijke regels vallen. De belangrijkste verandering van deze wet is dus dat de gewone basisscholen en een deel van het speciaal onderwijs niet langer gescheiden zijn (Eijkeren, 2005). Dit heeft ertoe geleidt dat het geld wat beschikbaar is voor de extra zorg voor de kinderen, naar het samenwerkingsverband gaat. Er moet dus goed worden overlegd over de besteding van het geld.

1.1.4 Regionaal expertisecentrum

Onder de Wet op de expertisecentra vallen de kinderen met een beperking. Dat zijn kinderen die door een handicap beperkt zijn in hun gewone functioneren. Dingen die andere kinderen vanzelfsprekend kunnen doen, kunnen zij niet of met moeite (Eijkeren, 2005).

Er zijn veel verschillende soorten beperkingen die kinderen belemmeren in hun gewone functioneren.

De beperkingen zijn verdeeld over vier clusters:

Cluster 1: visuele beperking

Cluster 2: auditieve beperking

Cluster 3: zeer moeilijk lerende kinderen, lichamelijk en/of verstandelijke beperking

Cluster 4: zeer moeilijk opvoedbare kinderen, psychische problemen, langdurig zieke kinderen

Scholen die in hetzelfde cluster vallen, vormen een regionaal samenwerkingsverband dat bekend staat onder de naam 'regionaal expertisecentrum' (Eijkeren, 2005). Het regionaal expertisecentrum heeft onder andere de taak om de Commissie voor Indicatiestelling (CvI) in stand te houden. De CvI beoordeelt of een kind in aanmerking komt voor een Leerlinggebonden financiering (rugzak), voor een plaats op een school in één van de clusters of voor een plaats op een reguliere school met ambulante hulp. Ook geven de expertisecentra ambulante hulp aan gewone basisscholen, waardoor de kinderen met een handicap gemakkelijker naar een gewone basisschool kunnen.

1.1.5 Wet op leerlinggebonden financiering (rugzak)

De ouders kunnen tegenwoordig ook kiezen om hun kind met een beperking naar een reguliere basisschool te sturen. Een kind met een beperking opnemen in het reguliere onderwijs vraagt meer dan alleen aanpassing van de school zelf. De school moet ook de financiële middelen krijgen om een kind die begeleiding te geven die het nodig heeft (Eijkeren, 2005). Op oplossing is de wet op de leerlinggebonden financiering, oftewel het 'rugzakje'. Deze wet is in 2003 van start gegaan. Ouders krijgen een geldbedrag om extra zorg in te kopen, ter ondersteuning van het onderwijs aan hun kind. Het kind krijgt als het ware een rugzakje met geld mee (Eijkeren, 2005). De extra zorg betreft bijvoorbeeld de ambulante begeleiding van een deskundige uit een expertisecentrum.

1.1.6 Wet passend onderwijs

In 2012 is de Wet passend onderwijs ingevoerd. Het doel van passend onderwijs is om zo veel mogelijk kinderen een passend ondersteuningsaanbod te geven binnen het reguliere onderwijs. Omdat de leerkrachten te maken krijgen met grotere verschillen tussen leerlingen in de klas, staat de leerkracht er niet alleen voor. Het team, de school en het samenwerkingsverband zorgen dat de leerkracht die ondersteuning kan bieden (<http://www.passendonderwijs.nl/> aangehaald op 15 jan. 13). Elke school formuleert in een schoolondersteuningsprofiel welke ondersteuning die kan bieden aan leerlingen met extra onderwijsbehoeften. Hieruit blijkt welke en of er bijscholing is gewenst en welke ondersteuning vanuit het samenwerkingsverband nodig is.

1.2 Mesoniveau

1.2.1 RK St Maartenschool: waar de school voor staat

In de visie van de Sint Maartenschool is de school een veilige, prettige en fijne plaats voor iedereen. Dit voor de kinderen, de ouders en ook voor de medewerkers van de school. Een goede sfeer is belangrijk op deze school en daar wordt in geïnvesteerd.

Alle kinderen zijn gelijkwaardig en hebben recht op begeleiding die zich richt op een doorgaande ontwikkeling. Omdat deze ontwikkeling bij ieder kind anders is, moet de begeleiding aansluiten bij de mogelijkheden van de kinderen.

De Sint Maartenschool wil kinderen begeleiden in het menswording en 'eruit halen wat erin zit'. Niet meer maar ook niet minder. De school wil kinderen uitdagen hun grenzen te verleggen om zich verder te ontwikkelen.

1.2.2 Organisatie van het onderwijs

Op de Sint Maartenschool wordt gewerkt met jaargroepen. Daarbinnen wordt onderwijs op maat aangeboden via het directe instructiemodel. Er zijn vaste instructiemomenten. Kinderen die meer instructie nodig hebben krijgen na de klassikale instructie van de leerkracht verlengde instructie. Bij de vakken rekenen, taal en (begrijpend) lezen wordt er gewerkt met groepsplannen, waarbij aandacht is voor zorgleerlingen maar ook voor kinderen die meer kunnen en dus minder instructie nodig hebben. Leerkrachten lopen hulprondes en kunnen zo hulp op maat bieden.

1.2.2.1 Leerlingvolgsysteem

De Sint Maartenschool vindt dat een goed georganiseerd systeem van leerlingenzorg een voorwaarde is voor het bieden van goed onderwijs. De school werkt daarom met het leerlingvolgsysteem (LOVS) van CITO.

1.2.3 Organisatie van de zorg

De Sint Maartenschool heeft een zorgstructuur 1-zorgroute. Dit betekent:

- Alle kinderen, de één wat meer dan de ander, hebben zorg nodig. Daarom hebben ze recht op (extra) instructie/begeleiding binnen of buiten de groep.
- Werken met groepsplannen in alle groepen van de Sint Maartenschool.
- Pro-actief handelen en denken. Dit betekent in de praktijk dat de leerkrachten vooraf een goed beeld heeft van alle kinderen in de groep en weet welke zorg ze nodig hebben.
- Denken vanuit onderwijsbehoeften: wat heeft het kind nodig.
- Groepsbezoeken, groepsbesprekingen en de leerlingenbesprekingen zijn belangrijkste schakelmomenten in de zorg aan leerlingen. Op de school wordt gewerkt met de 4 zorgperiodes, die passen binnen de 1-zorgroute.
- Ouders zijn belangrijkste partners. Ouders kennen het kind als geen ander en kunnen de leerkracht en de school waardevolle informatie verschaffen.
- De school werkt nauw samen met externe partners, zoals het zorgteam uit het samenwerkingsverband, ambulant begeleiders, orthopedagogen en onderwijskundigen.
- Als de school meer zicht wil krijgen op een ontwikkelingsprobleem van een kind, kan zij advies vragen tijdens de CLB (Consultatieve Leerling Bespreking) of een onderzoek laten verrichten.
- Aandacht voor instroom en uitstroom. Er is sprake van een doorgaande lijn en doorgaande zorg, waarbij informatie over de specifieke onderwijsbehoeften van een leerling overgedragen wordt.

1.3 Microniveau

1.3.1 De groep: Gedragsproblematiek

In de LIO klas zitten er een aantal kinderen met een gedragsstoornis. Er zijn twee kinderen die ADHD gediagnosticeerd hebben gekregen en er zijn twee kinderen die ADD gediagnosticeerd hebben gekregen. Er is ook een kind waarbij er een vermoeden is van ADHD in combinatie met ADD. Ook zit er een leerling in de klas met een rugzakje (renn4 indicatie: beperkingen in gedrag of psychiatrische problemen).

In de klas zie je veel verschillende groepsvormingen. De LIO klas is gegroeid in sociaal opzicht, maar een meisje is nog wel eens het doelwit van pesterijen. Er wordt daarom veel aandacht besteed aan de groepsvorming door te praten over wat wel en niet leuk/goed gaat in de groep. Er is een gedragswensenlijst opgesteld met de hele klas, ieder zijn eigen wens genoteerd. Hier wordt dan op gewezen en over gesproken. Ook worden hiervoor sociaal emotionele methodes ingezet.

1.3.2 Handelingsplan en groepsplan

In de klas wordt er gebruik gemaakt van handelingsplannen en van groepsplannen.

Handelingsplannen worden voornamelijk gebruikt voor leerlingen met een individuele leerlijn en leerlingen met een rugzakje. In de LIO klas zit er één leerling met een individuele leerlijn en één leerling met een rugzakje in de klas.

Er wordt gebruik gemaakt van groepsplannen voor de vakken: rekenen, spelling, technisch en begrijpend lezen. Dit is een kapstok waar alle informatie aan komt te hangen betreffende het individuele kind en de subgroepjes met dezelfde onderwijsbehoeften.

Alle handelingsplannen en groepsplannen worden om de tien weken, dat is na elke zorgperiode, geëvalueerd. In totaal zijn er vier zorgperiodes in een schooljaar. De plannen geven richting aan het dagelijks te geven onderwijs. De smart geformuleerde doelen, de onderwijs en sociaal-emotionele behoeften en observatiegegevens zijn leidend voor het dagelijks handelen.

1.3.3 Zorgmap

De klas heeft een zorgmap. De zorgmap bevat documenten wat ieder jaar meegaat naar de volgende leerkracht. De volgende documenten zijn te vinden in de zorgmap van mijn LIOklas:

- Lijst met namen van de zorgleerlingen uit de klas.
- Handelingsplannen van de zorgleerlingen uit de klas. Hierin zijn ook de documenten van kinderen met een individuele leerlijn opgenomen.
- Documenten van/voor leerlingen met dyslexie.
- Documenten van/voor meer/hoogbegaafde leerlingen.
- Documenten met tussentijdse gesprekken met ouders naar aanleiding van een hulpvraag vanuit school.
- Signaleringslijsten sociaal- emotionele ontwikkeling van alle leerlingen in de klas.
- Overdrachtformulieren: de eindrapportage van de groepen 5 t/m 8 van iedere leerling.
- Diverse documenten voor wat betreft de zorg.

In de zorgmap zijn niet de extra documenten van de leerling met een leerlinggebonden financiering (rugzakje) opgenomen. Zij heeft een eigen map met deze documenten.

Hoofdstuk 2

Probleemstelling, onderzoeksvragen & soort onderzoek.

In dit hoofdstuk wordt de probleemstelling, de onderzoeks- en deelvragen en het soort onderzoek toegelicht.

2.1 Probleemstelling

Een probleemstelling bestaat uit drie dingen:

- Wat wil ik weten?
- Waarom wil ik dat weten?
- Hoe kom ik dat te weten?

ADHD kan invloed hebben op de sociale relaties in de klas. Het doel van het onderzoek is om te weten te komen welke gevolgen ADHD heeft op de sociale relaties tussen leerlingen met ADHD en zijn/haar omringende klasgenoten.

Dit is bevorderlijk om te weten omdat je dan als leerkracht kinderen met ADHD kunt helpen in sociale relaties met anderen. Wanneer je de kinderen met ADHD sociaal vaardiger wilt laten worden, kun je ook de rest van de klas hieraan laten deelnemen zodat je de hele klas leert om sociaal vaardiger te zijn.

Hiervoor is het nodig om onderzoek te doen. Onderzoek kan gedaan worden in de literatuur en onderzoek kan gedaan worden in de praktijk.

2.2 Onderzoeksvraag & deelvragen

Uit de probleemstelling vloeit een onderzoeksvraag. Dit is de hoofdvraag van het hele onderzoek.

Vanuit de hoofdvraag/onderzoeksvraag komen deelvragen tot stand. Dit zijn kleinere vragen die samen moeten leiden tot antwoord op de onderzoeksvraag. Deze deelvragen hebben betrekking op onderzoek in de literatuur en in de praktijk.

Hieronder staat de onderzoeksvraag en staan de deelvragen.

Onderzoeksvraag

“Wat voor invloed heeft ADHD voor leerlingen met ADHD met betrekking tot de sociale omgang met klasgenoten?”

Deelvragen

1. Wat is ADHD?
2. Wat zijn de oorzaken van ADHD?
3. Hoe ga je om met ADHD in de klas?
4. Wat zijn de gevolgen van ADHD voor het kind en de omgeving?
5. Waar lopen kinderen met ADHD tegen aan voor wat betreft sociale relaties?
6. Zijn er geschikte sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen met ADHD?
7. Hoe vaak zie je de drie kernproblemen terug bij de kinderen met ADHD in mijn LIO klas?
8. Komen de aspecten die genoemd zijn in hoofdstuk 7 overeen met waar de kinderen met ADHD in mijn LIO klas tegenaan lopen?
9. Hoe is de relatie tussen een kind met ADHD en zijn/haar klasgenoten?

2.3 Soort onderzoek

2.3.1 Beschrijving keuze kwalitatief onderzoek

Vanuit de opleiding en vanuit Baarda en de Goede (2006) gaat het hier om een kwantitatief onderzoek, omdat het een verklarend onderzoek is en uitgedrukt kan worden in cijfers. Ook heeft het onderzoek aspecten van een kwalitatief onderzoek omdat het onderzoek ook een beschrijvend karakter heeft.

Er wordt in het onderzoek vooral gebruik gemaakt van samenhangonderzoeksvragen en frequentieonderzoeksvragen. De hoofdvraag betreft een samenhangonderzoeksvraag.

De grondvorm die gebruikt is bij dit onderzoek is survey. Een survey wordt gebruikt om een overzicht te krijgen. Met dit onderzoek moet men een overzicht krijgen over de stoornis ADHD en de daarbij komende invloed op de sociale omgang met anderen. Een kenmerk van survey is dat er gegevens worden verzameld (d.m.v. een steekproef) om zo een uitspraak te doen over een gehele onderzoekspopulatie. Een ander kenmerk van survey is, is dat er voor de verzameling van gegevens gebruik wordt gemaakt van interview dan wel observatie (Baarda en de Goede, 2006).

Het onderzoekstype bevat een deel beschrijvend onderzoek, een deel exploratief onderzoek en een deel toetsend onderzoek. In het onderzoek gaat het erom een nauwkeurige beschrijving te geven van de stoornis ADHD met de oorzaken en de manier waarop je hier in de klas mee omgaat. Ook gaat het om het onderzoeken van een samenhang. Voor deze samenhang moet er een theorie worden ontwikkeld. Als laatste worden in het onderzoek de ontwikkelde theorieën in de praktijk getoetst.

2.3.2 Variabelen

Variabelen zijn begrippen in de onderzoeksvraag die in meetbare termen zijn vertaald. Dus als je weet wat er precies onder de begrippen verstaan wordt en hoe je ze moet meten. Die begrippen worden gevormd door de eenheidsbegrippen en de eigenschapsbegrippen.

De eenheden in dit onderzoek zijn leerlingen (met ADHD).

In het onderzoek wordt door middel van observaties, interview en een sociogram de stoornis ADHD en de sociale vaardigheden van kinderen met ADHD onderzocht. In dit onderzoek zijn ADHD en sociale moeilijkheden de variabelen (de eigenschapsbegrippen).

2.3.3 Onderzoekspopulatie en steekproef

Het is belangrijk bij je onderzoek goed aan te geven wie of wat de onderzoekseenheden zijn en welke kenmerken van deze onderzoekseenheden in het onderzoek worden gemeten. Dat betekent dat moet worden aangegeven wat de eenheidsbegrippen en eigenschapsbegrippen zijn. Dit is hierboven bij de variabelen beschreven.

De verzameling van onderzoekseenheden heet de populatie. De populatie van dit onderzoek (N) is groep 7 b. Dit betreft alle leerlingen van de LIO klas. Omdat het relevant is om onderzoek te doen naar leerlingen met ADHD is er in dit onderzoek een steekproef (n) van twee leerlingen gekozen. Deze twee leerlingen betreffen leerlingen uit de LIO klas met de diagnose ADHD.

2.3.4 Interview en observatie

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de middelen interview en observatie.

Met het middel interview wil je iets te weten komen over houdingen, meningen, gedachten en gevoelens. Het interview moet in dit onderzoek antwoord geven op de houdingen, meningen, gedachten en gevoelens van de kinderen met ADHD over hun sociale relaties en vaardigheden.

Met het middel observatie wil je gegevens over gedrag krijgen. Je wilt het feitelijk gedrag vaststellen. Door gebruik te maken van een observatie moet in dit onderzoek het gedrag binnen de drie kernproblemen worden vastgesteld. Daarbij wordt de frequentie van het gedrag vastgesteld (hoe vaak iets voorkomt) en wordt gebruik gemaakt van de event-sampling: je meet de aantal gebeurtenissen binnen een bepaalde tijdsbestek.

2.3.5 Betrouwbaarheid en validiteit

Een meting is betrouwbaar als een meting niet afhankelijk is van toeval. De metingen van de observaties en van het interview zijn betrouwbaar. Bij de observatie wordt gebruik gemaakt van een vooraf bepaalde observatieschema. Daar staat duidelijk wat geobserveerd moet worden en hoe het ingevuld moet worden. De gegevens worden dus correct verwerkt. Daarnaast heeft de aanwezigheid van de observator geen invloed op het gedrag dat geobserveerd wordt, omdat de kinderen niet weten dat ze geobserveerd worden. Daarnaast wordt het observatieschema een aantal keer onder identieke omstandigheden gebruikt.

Het interview is betrouwbaar omdat de omgeving waarin het interview plaatsvindt een gunstige omgeving is. Het is een rustige omgeving waarbij de geïnterviewde niet wordt afgeleid door omstandigheden. Hierdoor kunnen de kinderen antwoorden geven die niet toevallig zijn. Ze hebben de tijd om goed over hun houdingen, meningen, gedachten en gevoelens na te denken voordat ze een antwoord geven.

Een meting is valide als je datgene meet, wat je beoogde te meten.

Bij een observatie is een validiteitsonderzoek minder van belang. Bij het observeren gaat het namelijk om het vaststellen van concrete gedragingen waarbij je niet interpreteert (Baarda en de Goede, 2006).

Het interview is valide omdat het interview meet wat het beoogt te meten. De vragen zijn onderverdeeld in een categorie. Dat wil zeggen dat een aantal vragen antwoord geven op één categorie. Zo kun je uit meer vragen het antwoord afleiden. Ook is er sprake van een begripsvaliditeit. Dat wil zeggen dat in de literatuur omtrent sociale vaardigheden gesproken is over een samenhang tussen ADHD en sociale relaties. Die samenhang wordt getest bij de kinderen met ADHD uit de LIO klas.

Hoofdstuk 3

Wat is ADHD?

Op elke school en in iedere klas zitten er kinderen die het moeilijk vinden om stil te blijven zitten, die voor hun beurt door de klas roepen, die snel zijn afgeleid door andere kinderen of nauwelijks iets opsteken van de instructies die door de leerkracht gegeven worden.

Er zijn verschillende oorzaken voor dit gedrag. Het kan een reactie van een kind zijn op bepaalde gebeurtenissen die zich thuis of op school afspelen. Het kan ook komen vanuit het karakter van het kind. Meestal komt het gedrag niet alleen op school voor maar ook thuis of in andere omgevingen waar de kinderen komen, zoals een sportvereniging.

Het is dan vaak zo dat deze gedragingen als druk en beweeglijk, concentratieproblemen en impulsief gedrag al langer voorkomen. De kans is aanwezig dat er sprake is van een aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit. Ook wel bekend als ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) (afstudeeronderzoek Bon, 2009). Dat wil niet zeggen dat kinderen met ADHD aandacht tekortkomen van hun ouders en leerkrachten. We spreken van aandachttekort omdat deze kinderen op de een of andere manier hun aandacht niet lang genoeg kunnen richten op taken of opdrachten die voor hen van belang zijn. Ze willen hier best de motivatie voor opbrengen maar het blijkt dat het deze kinderen veel meer moeite en energie kost dan andere kinderen.

ADHD komt voor in alle landen en culturen op de wereld. ADHD is een van de meest voorkomende problemen bij kinderen op de basisschool. Schattingen zijn dat 3-5% van de kinderen een vorm van ADHD heeft, waarvan 1% een ernstige vorm. Dit betekent dat er bijna in elke klas wel een kind met ADHD te vinden is (Baard & Elst, 2006).

3.1 De geschiedenis van ADHD

ADHD wordt al sinds de twintigste eeuw beschreven. In 1902 is door George Still in het Engelse medische tijdschrift The Lancet een groep van 43 kinderen beschreven met als gemeenschappelijk kenmerk rusteloosheid, druk gedrag, tekort aan concentratie en agressie (Tinteren, 2001). Het is dus niet zo dat ADHD iets is dat de laatste jaren is ontstaan. Wel krijgt ADHD de afgelopen jaren een toenemende belangstelling en daardoor lijkt het alsof het om een nieuw verschijnsel gaat.

In de literatuur kom je verschillende benamingen tegen voor het verschijnsel wat nu ADHD heet. Deze verschillende benamingen laten de verschillende uitgangspunten en visies zien die in de loop der jaren zijn ontstaan.

Vroeger werd gesproken van MBD: Minimal Brain Damage. Hierbij ging men ervan uit dat het gedrag een uiting was van een lichte beschadiging in de hersenen. Deze beschadiging kon zijn opgelopen in de periode voor of tijdens de zwangerschap.

Later werd de Minimal Brain Damage vervangen door Minimal Brain Dysfunction, omdat neurologisch onderzoek de beschadigingen in de hersenen niet kon aantonen. Het uitgangspunt hierbij was dat er in de hersenen een aantal functies onvoldoende werkten (Paternotte & Buitelaar, 2005).

In 1980 kreeg de stoornis de officiële naam 'aandachtstekortstoornis'. Hieruit vloeiden twee typen: aandachtstekort met hyperactiviteit (ADHD) en aandachtstekort zonder hyperactiviteit (ADD).

3.2 ADHD: de stoornis

Tegenwoordig spreekt men over ADHD als een ontwikkelingsstoornis.

Een druk kind wordt tegenwoordig al snel een ADHD'er genoemd, maar ADHD als ontwikkelingsstoornis is meer dan alleen het vertonen van druk gedrag. Kinderen met ADHD stuiten in het dagelijks leven op veel problemen, waarvan de drie kernproblemen worden gevormd door:

- aandachts- of concentratiestoornissen
- impulsiviteit
- hyperactiviteit

ADHD wordt beschreven in het DSM IV (DSM IV is ook opgenomen in bijlage 1).

DSM staat voor Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Het is het internationale classificatiesysteem van de Geestelijke Gezondheidszorg. IV betekent het vierde, herziende versie uit 1994.

Kinder- en jeugdpsychiaters hebben na veel onderzoek afgesproken dat er sprake is van ADHD als een kind een aantal kenmerken vertoont van aandachts- en concentratiestoornissen, impulsiviteit en hyperactiviteit. Deze kenmerken moeten al vroeg bij het kind aanwezig zijn (voor het zevende jaar) en niet het gevolg zijn van andere oorzaken zoals lichamelijke of geestelijke ziekten of zeer ongunstige omgevingsfactoren (Paternotte & Buitelaar, 2005). De scores op deze kenmerken helpen medici bij het vaststellen van de diagnose ADHD, maar ze geven niet de doorslag.

Men mag pas spreken van ADHD wanneer dit door een orthopedagoog, kinderpsychiater of kinderarts is vastgesteld. Voor het stellen van de diagnose is namelijk deskundigheid vereist en deze mensen zijn hiervoor specifiek opgeleid.

De diagnose ADHD wordt in de dagelijkse praktijk vastgesteld met behulp van een kort gestructureerd gesprek met de ouders en het kind waarin de belangrijkste klachten worden doorgenomen. Ook gaan de medici bij het kind na of er sprake is van de criteria die zijn opgesteld in de DSM, wat hierboven is besproken. De criteria maken duidelijk welke aspecten van gedrag onderzocht worden.

Naast de drie genoemde kernproblemen (aandachtstekort, impulsiviteit en hyperactiviteit) hebben kinderen met ADHD vaak ook nog andere (bijkomende) problemen.

Het gaat om problemen die worden veroorzaakt door een tekort bij de 'regelfuncties' van de hersenen. De regelfuncties zijn vooral nodig bij het verwerken (coördineren en organiseren) van nieuwe complexe informatie (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Met deze functies bepaalt een kind het doel van zijn handelingen en gedrag, schakelt hij afleidende factoren uit, plant hij de volgorde van de handelingen, voert hij de taken die daarvoor nodig zijn stap voor stap uit en controleert hij het effect, waarbij hij ook rekening houdt met mogelijke gevolgen. Hij reguleert er de emoties, motivaties en alertheid mee en laat ervaringen uit het verleden meespelen bij de beslissingen voor de toekomst.

Regelfuncties zijn dus essentieel voor het realiseren van doelgericht en aangepast gedrag (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Ook kunnen kinderen met ADHD problemen krijgen met het opvolgen van regels en instructies, hebben ze zeer wisselende reacties op situaties, kunnen ze anti- sociaal gedrag ontwikkelen en kunnen ze moeite hebben met sociale contacten.

In de vakliteratuur wordt ook gezegd dat ADHD vaak voorkomt in combinatie met andere stoornissen. Men spreekt dan van comorbiditeit. Het is te uitgebreid om in dit onderzoek hier naar uit te wijden en daarvoor wordt verwezen naar vakliteratuur omtrent comorbiditeit van ADHD.

3.3 Kernproblemen kinderen met ADHD

3.3.1 Aandachtstekort

Er zit een zoemende bromvlieg in de klas, er rijden auto's op straat, er vliegt een vliegtuig in de lucht of er staan leuke tekeningen op het bord. Er zijn veel verschillende situaties waarin kinderen de aandacht voor hun taak of opdracht korte of langere tijd verliezen. De aandacht is dan niet weg, maar op dat moment geconcentreerd op iets anders.

Kinderen met ADHD hebben moeite om hun aandacht op een taak te richten, de aandacht vast te houden en zich niet door allerlei prikkels te laten afleiden. Met prikkels bedoelen we alles wat met de zintuigen wordt waargenomen: alles wat we zien, horen, voelen, proeven en ruiken (Paternotte & Buitelaar, 2005). De kinderen kunnen op dat moment niet een scheiding maken tussen prikkels die wel belangrijk zijn en prikkels die niet belangrijk zijn om op te reageren. Dit verstoort dan telkens hun concentratie.

Daarnaast hebben kinderen met aandachtstekort weinig oog voor details. Hun werk is meestal rommelig, weinig doordacht en bevat veel fouten die lijken voort te komen uit slordigheid. Ze hebben moeite met het organiseren van hun werk en gaan onzorgvuldig om met hun bezittingen. Zo ligt het schoolmateriaal vaak op hun tafel verspreid, waardoor ze niet direct kunnen vinden wat ze nodig hebben.

Kinderen met ADHD vinden het ook lastig om hun werk af te maken en beginnen vaak aan een nieuwe opdracht/taak wanneer de vorige nog niet is afgerond (afstudeeronderzoek Bon, 2009).

Het aandachtstekort kan zich ook in sociaal opzicht uiten. De kinderen hebben moeite met actief luisteren en raken tijdens een gesprek snel de draad kwijt. Dit komt doordat zij vaak in gedachten al ergens anders mee bezig zijn. Ze zitten zo in hun eigen wereld van gedachten en beelden dat ze niet doorhebben dat iemand iets tegen hen zegt (Baard & Elst, 2006).

Kinderen kunnen ook afspraken vergeten doordat ze met andere dingen bezig lijken te zijn of wisselen van onderwerp zonder het lopende gesprek met iemand af te maken.

Ook kunnen deze kinderen zich tijdens het spelen niet altijd aan de afgesproken regels houden.

In de literatuur wordt gesproken van drie vormen van aandacht:

- gerichte aandacht.
- volgehouden aandacht.
- verdeelde aandacht.

Gerichte aandacht

Dit betekent het kunnen focussen op datgene waarmee het kind bezig is. Het kind is dan in staat de afleidende prikkels uit de omgeving te weerstaan.

Volgehouden aandacht

Dit betekent de mate waarin een kind zijn aandacht voor een langere periode kan vasthouden en de opdracht/taak geconcentreerd tot het einde kan brengen.

Verdeelde aandacht

Dit is het vermogen om aandacht te kunnen verdelen over meerdere aspecten tegelijk. Bijvoorbeeld het vasthouden van een gegeven terwijl je met een ander gegeven verder werkt (Timmerman, 2002).

Wat hierboven besproken is heeft niets te maken met een lage/hoge intelligentie of onwil, maar alles met bepaalde hersenfuncties die net iets anders werken dan bij andere kinderen (Paternotte & Buitelaar, 2005).

3.3.2 Impulsiviteit

Kinderen met ADHD zijn vaak impulsief. Ze geven antwoord vóór ze een vraag goed hebben gehoord en beginnen aan een opdracht/taak voordat ze die goed hebben gelezen. Ze spreken voor hun beurt, staan in de klas zomaar op van hun stoel of verkopen anderen een dreun voordat ze het zelf in de gaten hebben. Kortom, ze doen voordat ze nadenken over de gevolgen van het gedrag. Het lijkt of deze kinderen geen innerlijke rem hebben om het gedrag te stoppen.

Dit is een normaal verschijnsel bij heel jonge kinderen. Normaal gesproken ontwikkelen deze functies zich wanneer de kinderen wat ouder worden, maar bij kinderen met ADHD blijft deze ontwikkeling duidelijk achter.

3.3.3 Hyperactiviteit

Hyperactiviteit is het hebben van een gevoel van onrust in je lijf. Jonge kinderen zijn voortdurend in beweging. Ze kunnen nauwelijks blijven zitten, zijn snel opgewonden en gefrustreerd en ze voelen een onrust van binnen. Als de kinderen dan wat ouder worden staat deze hyperactiviteit minder op de voorgrond, maar dan is er sprake van kleine hyperactiviteit. De kinderen friemelen meer met de handen of met een voorwerp, tikken met de voeten, draaien of wiebelen op een stoel of lopen steeds rond.

Wat betreft hyperactiviteit bestaan er misverstanden. Het wil niet zeggen dat kinderen die druk zijn altijd ADHD hebben. Kinderen kunnen om andere redenen ook druk zijn. Kinderen kunnen ook opgewonden zijn doordat het Sinterklaastijd is, door ziekte of door problemen thuis. Ook kunnen kinderen met ADHD wél rustig zijn en zich goed kunnen concentreren, bijvoorbeeld bij het kijken naar de tv of het doen van computerspelletjes. Het gaat dan om een activiteit die hun interesse heeft (Baard & Elst, 2006).

Ouders en leerkrachten praten wel eens sceptisch over dit derde kenmerk. Ze zien dit niet altijd, het valt hen niet op of ze kennen kinderen die veel beweeglijker zijn dan hun kind. Ze geven toe dat het kind wat druk is, maar dat kan volgens hen niet als hyperactiviteit worden beschouwd.

Belangrijk om nog te vermelden, is dat kinderen met ADHD zich soms een geruime tijd onder controle kunnen houden. Om dus tot een verzameling van informatie te komen over het gedrag van het kind moet op verschillende momenten worden geobserveerd. In de klas loopt alles vaak gestructureerd en een kind met ADHD is daar blij mee zodat het precies weet wat kan en wat niet.

Deze structuur zie je minder tijdens vrije situaties en dus laat een kind met ADHD dan ander gedrag zien.

3.4 Typen ADHD

Tot nu toe is in dit onderzoek gesproken over ADHD alsof ieder kind met ADHD zich op dezelfde manier gedraagt. De genoemde kenmerken komen bij alle kinderen in meer of mindere mate voor. Dat wil zeggen dat een kind waar ADHD bij is gediagnosticeerd zich niet hetzelfde hoeft te gedragen als een ander kind waar ook ADHD bij is gediagnosticeerd.

De DSM IV laat een onderscheid zien in drie typen van ADHD (DSM IV is ook opgenomen in bijlage 1).

Type 1. Het onoplettende type.

Het type waarbij de aandachtsproblemen de hoofdproblematiek zijn, zonder hyperactiviteit en impulsiviteit.

Type 2. Het hyperactieve en impulsieve type.

Het type waarbij sprake is van hyperactiviteit en impulsiviteit, zonder aandachtsproblemen.

Type 3. Het gecombineerde type.

Het type waarbij alle drie de kernproblemen voorkomen.

Spreken we van ADHD dan bedoelen we meestal dit laatste type.

([http://www.steunpuntadhd.nl/is-het-adhd/ad\(h\)d-vaststellen/drie-subtypen-van-ad\(h\)d/](http://www.steunpuntadhd.nl/is-het-adhd/ad(h)d-vaststellen/drie-subtypen-van-ad(h)d/) aangehaald op 15 okt. 12)

Hoofdstuk 4

Wat zijn de oorzaken van ADHD?

In dit hoofdstuk worden de mogelijke oorzaken die leiden tot ADHD besproken. Sinds de jaren tachtig is het onderzoek naar ADHD erg toegenomen en zijn de hoeveelheid gegevens gegroeid. Lange tijd heeft de discussie zich afgespeeld rond de vraag of het gedrag voortkomt uit de aanleg van de kinderen of dat het wordt veroorzaakt door de opvoeding van ouders. Nu kijkt men bij de oorzaken van ADHD niet meer naar of aanleg of omgeving, maar naar de interacties tussen genen en omgeving (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Een aantal zaken over de oorzaken van ADHD zijn al in eerdere onderzoeken duidelijk geworden:

- er is sprake van een grote erfelijke factor
- het heeft te maken met anders functionerende hersenen
- de omgeving speelt een belangrijke rol

(Paternotte & Buitelaar, 2005).

De mogelijke oorzaken zijn gesplitst in een vijftal categorieën. De vijf categorieën zijn:

- ADHD en erfelijkheid
- ADHD en de hersenen
- ADHD en voedingsallergieën en toxicologische problemen
- ADHD en opvoedingsproblemen ten gevolge van negatieve omgevingsfactoren
- ADHD en verworven hersenbeschadigingen

(Baert, 2008).

Hieronder zal iedere categorie behandeld worden.

4.1 ADHD en erfelijkheid

Over de vraag of ADHD erfelijk is of niet zijn al vele onderzoeken gedaan. Van de vele onderzoeken die zijn gedaan is aangetoond dat druk gedrag, impulsiviteit en leerproblemen vaker in bepaalde families voorkwamen. Kinderen met een ouder met ADHD hebben een twee tot acht keer zo grote kans om ADHD te krijgen dan het gemiddelde kind (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Inmiddels zijn er een aantal genen bekend die een verhoogd risico op ADHD geven, maar lang niet alle bij ADHD betrokken genen zijn bekend. Het gaat bovendien ook niet om een simpel bepaald gen. Het gaat om de manier waarop het gen zijn invloed uitoefent op de ontwikkeling van de hersenen.

4.2 ADHD en de hersenen

Al meer dan honderd jaar bestaat er een vermoeden dat ADHD veroorzaakt (kan) worden door de (onder)ontwikkeling van de hersenen.

Vereenvoudigd kan gezegd worden dat er twee belangrijke functies in de hersenen zitten:

- het activeren van zenuwcellen (excitatie)
- het afremmen van zenuwcellen (inhibitie)

Bij excitatie is het zo dat zenuwcellen reageren op prikkels die binnenkomen via de zintuigen. Door inhibitie regelen de zenuwcellen het teveel aan prikkels en remmen dus af.

In de ontwikkeling van een kind en bij name het jonge kind, heeft de activerende (excitatie) systemen de overhand. Bij jonge kinderen zijn de afremmende systemen nog niet optimaal ontwikkeld en dus reageren kleine kinderen impulsief, kunnen moeilijk uitstel verdragen en ervaren zichzelf als het centrum van wereld.

Het inhibitiesysteem begint zich gemiddeld rond het derde of vierde jaar te ontwikkelen. De verwachtingen van de omgeving, zoals de school, zijn daar ook op ingesteld. Naarmate kinderen ouder worden wordt er steeds meer zelfbeheersing gevraagd.

Het lijkt erop dat de inhibitie bij kinderen met ADHD langzamer ontwikkelt en ook in een veel mindere mate. De remmende systemen in de hersenen werken bij deze kinderen onvoldoende.

Het is door onderzoeken duidelijk geworden dat ADHD veroorzaakt wordt door iets andere functionerende hersenen.

Uit hersenonderzoek is duidelijk geworden dat er geen sprake is van beschadigde hersenen, tenzij het gaat om verworven hersenbeschadigingen (hierover meer in 4.5), maar dat er wel neuro-anatomische en neuro chemische verschillen zijn tussen de hersenen van kinderen met en zonder ADHD. Bij neuro-anatomische verschillen gaat het om vormverschillen van bepaalde gebieden in de hersenen. Bij neuro chemische verschillen gaat het om verschillen bij het doorgeven van de signalen in de hersenen (Paternotte & Buitelaar, 2005).

4.3 ADHD en voedingsallergieën en toxicologische problemen

Vroegtijdige blootstelling aan alcohol of nicotine doet het risico op ADHD en ook andere gedrags- en ontwikkelingsstoornissen van het kind toenemen. Er is intussen wetenschappelijk bewijs dat een hoog loodgehalte bij jonge kinderen in verband kan worden gebracht met een grotere kans op hyperactief en onoplettend gedrag.

Via onderzoek weten we dat lood, nicotine en alcohol giftig is voor het hersenweefsel. Daarom wordt dit vaak gezien als mogelijke oorzaak van onoplettendheid, hyperactiviteit en zelfs ADHD.

4.4 ADHD en opvoedingsproblemen ten gevolge van negatieve omgevingsfactoren

Er is weinig onderzoek dat iets kan zeggen over opvoedingsproblemen en problemen in de familie als oorzaak voor ADHD.

Onderzoek (Paternotte & Buitelaar, 2005) heeft uitgewezen dat de omgeving niet onmiddellijk een grote invloed heeft op het ontstaan van ADHD, maar de omgeving heeft wel invloed op het voortduren van ADHD. Zo blijkt dat een rommelig en chaotisch gezinsklimaat waar gebrek heerst aan regelmaat en structuur en waarbij ouders voortdurend kritiek geven en gedrag van kinderen afkeuren ongunstig bijdragen tot ADHD. Ook andere bepaalde negatieve gezinsomstandigheden kunnen bijdragen tot ADHD zoals problemen in het huwelijk tussen ouders of het crimineel gedrag van ouders.

4.4.1 Genen en de omgeving

Zoals eerder in het onderzoek werd genoemd, kijkt men bij het zoeken naar oorzaken van ADHD niet meer naar alleen of de aanleg of de omgeving, maar juist naar de interacties tussen de genen en de omgeving. Dat wil dan zeggen dat een bepaald gen een negatief effect heeft als er ook tegelijk sprake

is van een risicovolle omgeving. Omgeving wordt in deze zin als een breed begrip opgevat. Omgeving betreft zowel de psychosociale omgeving (relaties met anderen en de ingrijpende gebeurtenissen die zich hebben voorgedaan in het leven van het kind), als de fysieke omgeving (voeding, middelengebruik), als de biologische omgeving (heeft het kind ooit een schedelfractuur opgelopen?, heeft het kind een hersenvliesontsteking gehad?, waren er complicaties bij de zwangerschap of geboorte?) (Paternotte & Buitelaar, 2005). Mensen die een aangeboren aanleg/kwetsbaarheid hebben voor ADHD kunnen dan door bepaalde omgevingsfactoren een verhoogd risico op ADHD hebben.

Het is niet aan de orde dat opvoeding en onderwijs ADHD kan veroorzaken of voorkomen. Wel kunnen deze twee factoren de gevolgen van ADHD beïnvloeden, zoals de hevigheid van de symptomen die het kind heeft of de mate waarin het kind onder ADHD lijdt.

4.5 ADHD en verworven hersenbeschadigingen

Eerder in dit onderzoek is duidelijk geworden dat kinderen met ADHD geen beschadigde hersenen hebben. Maar dit kan anders worden als kinderen een ongeluk krijgen. ADHD kan namelijk optreden ten gevolge van beschadigde hersenen die zijn verworven. Daarbij moet gedacht worden aan bijvoorbeeld hoofdletsels of infecties die zijn opgelopen.

Hoofdstuk 5

Hoe ga je om met ADHD in de klas?

De school is een plaats waar kinderen met ADHD het niet altijd makkelijk hebben. De vaardigheden die nodig zijn om het onderwijs goed te kunnen volgen ontwikkelen zich bij kinderen met ADHD minder snel dan bij andere kinderen. Met hun gedrag maken ze het onbedoeld niet alleen voor de leerkracht en klasgenoten maar ook voor zichzelf erg moeilijk (Paternotte & Buitelaar, 2005). Het is een uitdaging voor het onderwijs om door middel van afspraken ervoor te zorgen dat het kind zijn eigen kwaliteiten kan ontwikkelen. Als ouders en school positief en effectief samenwerken, kan dat het kind helpen in het onderwijs.

Ook onderwijs geven aan kinderen met ADHD is niet altijd gemakkelijk. Er wordt in de omgang met deze kinderen veel van de leerkracht gevraagd. Dit op pedagogisch en op didactisch gebied. Het is moeilijk om de extra aandacht die deze kinderen vragen steeds op te brengen en dit zeker naarmate het schooljaar vordert. Als je als leerkracht geen vooruitgang ziet in het gedrag, eisen vermoeidheid en machteloosheid soms hun tol. Dan ontstaat het gevaar dat je als leerkracht in een negatieve spiraal terecht komt: de leerkracht begint het kind te negeren, zet het vaker op de gang, geeft vaker straf waardoor de leerling zich ook afsluit en zich minder van de leerkracht gaat aantrekken. Voor alle partijen is het belangrijk om een dergelijke negatieve spiraal te vermijden.

5.1 Problemen die kinderen op school ondervinden

Over het algemeen zijn de problemen die kinderen met ADHD ondervinden de kernproblemen die we in hoofdstuk 3 van dit onderzoek hebben behandeld (aandachtstekort, impulsiviteit, hyperactiviteit).

Vooraf het punt van aandachtstekort is belangrijk tijdens het leren. Leren is een vorm van informatieverwerking en de aandacht daarbij is onontbeerlijk. De aandacht bepaalt wat, hoeveel en hoe we waarnemen en verwerken in de hersenen (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Kinderen die tijdens de uitleg afgeleid worden, zullen maar voor de helft begrijpen van wat van hen verwacht wordt. Kinderen met ADHD hebben weinig nodig om die afleiding te krijgen. Zijn buurman schuift met zijn stoel, aan de andere kant van de klas valt een pen op de grond, op de gang lopen kinderen die luidruchtig zijn en zo kunnen er nog meer voorbeelden worden genoemd. De meeste kinderen kunnen zich hiervan afsluiten, maar kinderen met ADHD besteden hier allemaal aandacht aan.

Ook kunnen kinderen met ADHD afgeleid worden door opkomende gedachten. Het lijkt dat ze dan aan het dagdromen zijn.

Naast dat er op school dingen worden uitgelegd wordt er ook van de kinderen verwacht dat ze bepaalde opdrachten/taken maken. Het maken van deze opdrachten vergt ook concentratie. Kinderen die hier moeite mee hebben, zullen er langer over doen om hun werk af te krijgen. Ook zijn bepaalde schoolse activiteiten niet voor alle kinderen interessant. Naarmate de kinderen meer interesse voor een onderwerp hebben, hoe makkelijker het leren ze aangaan.

Het boek *Het is ADHD. Alles over de kenmerken, diagnose, behandeling en de aanpak thuis en op school*. Paternotte, A. & Buitelaar, J. (2005) beschrijft tips bij aandachtsproblemen. Deze tips zijn geciteerd en opgenomen in bijlage 2.

Naast de gemakkelijke afleidbaarheid is er ook nog de impulsiviteit en hyperactiviteit. De kinderen worden geregeerd door het moment. Er is voortdurend wel wat in beweging en wachten met een reactie is voor hen heel moeilijk. Ze roepen bijvoorbeeld voor hun beurt, zitten te schuiven op hun stoel of friemelen en bemoeien zich met iedereen.

Als het kind erg onrustig in de klas is, kan het helpen om het kind een stukje te laten lopen. Laat iets naar een collega brengen of iets in de papierbak leggen. Kleine klusjes waarbij de kinderen even mogen bewegen.

De kunst van het onderwijs is om het werk en de werkomgeving zo te organiseren dat de leerling minder last heeft van afleidende prikkels, terwijl hij wél wordt gestimuleerd en geactiveerd door prikkels die bij de taak horen (Paternotte & Buitelaar, 2005).

In sociaal opzicht gaat het op school ook niet altijd goed. Hier ondervinden kinderen met ADHD ook problemen. Waar kinderen tegenaan kunnen lopen, wordt beschreven in hoofdstuk 7.

5.2 Inrichting van de klas

Als kinderen met ADHD op school komen, is de klas een cruciaal punt. Dat is namelijk de plek waar de kinderen les krijgen. Een goed georganiseerde klassenorganisatie is voor ieder kind van belang, maar ook zeker voor kinderen met ADHD. Voor hen is het een noodzaak om goed te kunnen functioneren. Een goede klassenorganisatie voorkomt dat het kind in de gelegenheid wordt gesteld om minder gewenst gedrag te vertonen.

In de literatuur worden aanwijzingen gegeven over de indeling van het lokaal.

Een belangrijk aspect van het klaslokaal is de mate van aantrekkelijkheid en de kleurrijke uitstraling. Het kan geen kwaad om het klaslokaal een aantrekkelijke en kleurrijke uitstraling te geven. Je kunt hierbij denken aan het versieren van de muren met foto's van de leerlingen, kleurige takenroosters, leerhulpjes (zoals het alfabet) en een lijst met klassenregels (<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-op-school/omgaan-met-ad%28h%29d-in-de-klas/inrichting-van-de-klas/> aangehaald op 24 okt. 12).

Dit gaat in tegen de vroegere gedachte dat kinderen met ADHD het best presteren in een prikkelarme omgeving. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat kinderen met ADHD niet alleen worden afgeleid door prikkels om hen heen, maar ook zelf op zoek zijn naar stimulerende prikkels. Een kleurrijke en aantrekkelijke omgeving vergroot dan de motivatie van deze kinderen om naar school te gaan. Dit is vooral van belang voor kinderen met ADHD die moeite hebben met de motivatie. Het is aan de leerkracht om een balans te vinden tussen een prikkelrijke en prikkelarme omgeving voor de kinderen.

Een ander belangrijk aspect is de opstelling van de tafels. Er wordt aangeraden om voor kinderen met ADHD de tafeltjes in rijen op te stellen waarbij alle kinderen naar het bord kijken. Dit zou beter voor kinderen met ADHD zijn dan een vrije opstelling, bijvoorbeeld in groepjes, waarbij de kinderen elkaar aankijken.

Ook zou een kind met ADHD meer van de les opsteken door het dicht bij de leerkracht te zetten. Zo kan de leerkracht makkelijker de aandacht van het kind krijgen en kan het kind makkelijker feedback krijgen en om hulp vragen.

Het zichtbaar maken van takenlijsten is ook belangrijk. Kinderen met ADHD hebben moeite met het zelfstandig plannen van hun eigen werk. Je kunt deze kinderen helpen door de takenlijsten die daarvoor nodig zijn op een zichtbare plaats in de klas te hangen. Overigens profiteren ook kinderen zonder ADHD van zulke geheugensteuntjes (<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-op-school/omgaan-met-ad%28h%29d-in-de-klas/inrichting-van-de-klas/> aangehaald op 24 okt. 12).

Andere aspecten waar nog om gedacht kan worden in het klaslokaal zijn:

- Teveel kinderen in een te kleine ruimte.
- Een onrustige klassenindeling: zorg dat de klas is opgeruimd en dat er niet teveel onnodige spullen in de klas aanwezig zijn.
- Temperatuur in de klas. Bij een te hoge temperatuur daalt het concentratievermogen en kunnen de kinderen moeilijk hun aandacht erbij houden.
- Juiste verlichting: het licht in de klas moet niet te fel maar ook niet te donker zijn.

(afstudeeronderzoek Bon, 2009).

5.3 Didactische maatregelen en algemene principes

Hier wordt eerst besproken wat de behoeften van de kinderen met ADHD in de klas zijn en hoe leerkrachten kunnen inspelen op deze behoeften. Daarna worden er leerkrachtkenmerken besproken wat belangrijk is in het begeleiden van kinderen met ADHD en wordt ingegaan op de organisatie op het gebied van klassenmanagement.

U zult merken dat deze twee zaken (behoeften van kinderen en leerkrachtkenmerken) niet geheel gescheiden kunnen worden en daarom zijn hier en daar overlappingsen te lezen.

5.3.1 Behoeften van kinderen met ADHD

Binnen het omgaan in de klas is een specifieke benadering van kinderen met ADHD noodzakelijk. Er bestaat anders een kans dat deze kinderen steeds ernstiger probleemgedrag gaan ontwikkelen. ADHD vereist dat de thuisomgeving en school goed met elkaar moeten samenwerken. Er is een goed op elkaar afgestemde begeleiding/aanpak nodig. Er bestaan een aantal vormen van aanpak die kan worden toegepast zoals het geven van medicatie of gedragstherapie als belonen, straffen en negeren. Wel moeten de ouders en de leerkrachten openstaan voor een bepaalde aanpak en hun handelingen op elkaar afstemmen.

Hieronder volgen een aantal aandachtspunten waar kinderen met ADHD belang bij hebben en waar de leerkracht rekening mee kan houden:

- Structuur/regelmaat
- Regels en grenzen
- Positief gedrag stimuleren
- Duidelijke instructies
- Boeiend lesgeven
- Succeservaringen

Structuur/regelmaat

Kinderen met ADHD hebben behoefte aan regelmaat. Ze hebben behoefte aan een vast patroon, aan routine, waarin de dingen in de loop van de dag verlopen want dat geeft hen een gevoel van zekerheid. Het is niet erg als die regelmaat een keer verstoord wordt, maar bereid de kinderen wel voor op wat komen gaat. Let wel dat als dit vaste patroon iedere keer wordt verstoord het kind niet weet waar het aan toe is. Die onrust gaan ze voelen en dat uit zich in druk gedrag.

Probeer voor dagelijkse dingen een vaste indeling te maken. Niet alleen de pauzes maken hier deel van uit, ook de dag op een vaste manier beginnen en vaste tijden in de week voor de vakken maken hier onderdeel van uit (<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-op-school/omgaan-met-ad%28h%29d-in-de-klas/didactische-maatregelen/> aangehaald op 25 okt. 12)

Regels en grenzen

Structuur heeft ook te maken met het stellen van regels en grenzen. Het is goed de regels zo concreet mogelijk te omschrijven en te controleren of ze gehoord en begrepen zijn. Consequentheid geeft kinderen zekerheid. Het aanleren en onthouden van regels en afspraken werkt bij kinderen met ADHD het beste wanneer ze ook visueel worden aangeboden (afstudeeronderzoek Bon, 2009). Dat visueel aanbieden kan worden gedaan door op de tafel van het kind een kaart te leggen waar de afspraken en regels opstaan. Deze kaart ligt in het zicht voor het kind en het kan daar dan even aan herinnerd worden. Naar de kaart wijzen is meestal al voldoende.

Ook worden de regels en afspraken visueel gemaakt door ze in de klas op te hangen. Hier hebben niet alleen de kinderen met ADHD baat bij, maar ook de andere kinderen in de klas.

Oudere kinderen kunnen ook mee helpen de regels te bepalen. Welke regels vinden zij dat in de klas moet gelden? Samen gemaakte afspraken zijn sterker en hebben meer kans om te worden nagekomen.

Positief gedrag stimuleren

Kinderen met ADHD roepen vaak nogal wat irritatie en frustratie op bij hun leerkrachten. Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk wordt genoemd kan er dan een negatieve spiraal ontstaan. Dit moet worden voorkomen. Het is daarom belangrijk om voor en na schooltijd en tijdens de pauzes contact te zoeken met het kind. Je ziet dan ook andere kanten van het kind en het kind merkt dat er interesse in hem of haar wordt getoond. Het kind zal dit fijn vinden en merkt dat hij niet alleen als bron van frustratie wordt gezien. Deze positieve relatie wordt versterkt door positieve reacties te geven op het kind. Kinderen groeien van complimentjes. Bewust letten op gewenst gedrag zorgt er voor dat het kind een goed gevoel krijgt en zich prettig zal voelen in de klas. Hierbij is het goed om in de gaten te houden dat het bij deze kinderen goed is om snel feedback te geven op het gedrag. Belonen en straffen moet dus direct na het gewenste/ongewenste gedrag (afstudeeronderzoek Bon, 2009).

Duidelijke instructies

Ieder kind heeft baat bij een duidelijke instructie. Kinderen met ADHD hebben hier nog meer baat bij omdat zij anders het overzicht niet meer zien en het niet duidelijk is wat van hen verwacht wordt. De kinderen moeten weten wat wanneer gedaan moet worden en wat daarvoor en daarna van het kind verwacht wordt. Tijdens de instructie moet het kind er steeds even 'bij gehaald worden' door een korte vraag te stellen of even de aandacht te vragen door oogcontact te zoeken (afstudeeronderzoek Bon, 2009).

Op een groot aantal scholen wordt in de bovenbouw gewerkt met weektaken. Kinderen met ADHD hebben grote moeite met het plannen van die taken en daarom is het extra belangrijk dat ze begeleiding krijgen in het plannen van hun werk.

In bijlage 3 staan tips waarmee de instructie kan worden verbeterd.

Boeiend lesgeven

Eigenlijk is boeiend lesgeven voor alle kinderen belangrijk. Kinderen met ADHD zijn extra gevoelig voor prikkels om hen heen. Als leerkracht moet je hier dus rekening mee houden door op een boeiende manier een instructie te geven of te vertellen. Als leerkracht moet je ervoor zorgen dat de kinderen geboeid zijn door jou en daardoor niet worden afgeleid door andere prikkels om hen heen. Zijn de kinderen namelijk door jou geboeid dan heb je hun aandacht en weten ze wat er (straks) van hen verwacht wordt.

Succeservaringen

Alle kinderen hebben succeservaringen nodig, niet alleen kinderen met ADHD. Succeservaringen zorgen voor een beter zelfbeeld. Kinderen met ADHD doen weinig succeservaringen op, zowel op school als buiten school. Terwijl het juist wel heel goed is voor kinderen om hun eigen succes te ervaren. Dit werkt in positieve zin door op hun gedrag. Door de impulsiviteit en concentratieproblemen leveren kinderen met ADHD vaak zwakke prestaties. Niet alleen op het schoolse vlak maar ook op sociaal gebied. Door hun gedrag verknoeien ze vaak het spel of de les en andere kinderen kunnen dat vaak niet waarderen. Het is dus van groot belang dat de leerkracht er voor zorgt dat ook kinderen met ADHD succeservaringen opdoen (afstudeeronderzoek Bon, 2009).

5.3.2 Leerkrachtkenmerken

Hier worden leerkrachtkenmerken besproken en gaan we in op de organisatie op het gebied van klassenmanagement.

Voor het onderwijs maakt het niet uit wat voor leermethode het kind volgt, in welke omgeving de school staat en zelfs maakt het niet uit hoeveel kinderen er in de klas van het kind met ADHD zitten. Volgens deskundigen op het gebied van ADHD valt of staat het succes van het kind op school met de leerkracht van het kind (afstudeeronderzoek Bon, 2009). Hiermee wordt bedoeld dat de leerkracht kennis heeft van de stoornis en van de behandelprogramma's en dat de leerkracht positief tegenover gedragsveranderingen staat. De leerkracht moet namelijk bereid zijn om de extra inspanningen, die bij kinderen met ADHD komt kijken, te leveren. Een kind met ADHD kan namelijk nogal wat aandacht in de klas en van de leerkracht opeisen en daar moet een leerkracht goed mee kunnen omgaan.

Een leerkracht heeft dan bepaalde kenmerken nodig om een kind met ADHD in het onderwijs te kunnen begeleiden. Ten eerste is een positieve instelling belangrijk. Ook geduld en creativiteit zijn belangrijk in het begeleiden van kinderen met ADHD. Daarnaast ook:

- kennis over de invloed van ADHD op het leerproces;
- zicht op de sterke en zwakke kanten van de leerling;
- een goede organisatie in de klas;
- kennis van gedragstechnieken om gedragsveranderingen mogelijk te maken;
- de vaardigheid om instructiemethoden te variëren;
- een goede relatie met de leerling, ouders en hulpverleners;

- voldoende ondersteuning van het schoolteam. (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Niet genoeg kan benadrukt worden dat kennis over ADHD de basis is voor wie een kind met dit probleem wil begrijpen, accepteren en helpen. Inzicht in de sterke en de zwakke kanten van het kind maakt het mogelijk rekening te houden met die zwakke kanten en te bouwen op de sterke kanten (Paternotte & Buitelaar, 2005). Een goede relatie met de leerling, ouders, hulpverleners en het schoolteam is daarbij van belang. Een goede relatie zorgt ervoor dat er optimaal kan worden samengewerkt om het kind met ADHD te kunnen begeleiden.

Een goede organisatie in de klas zorgt voor structuur en regelmaat en laat dat, zoals in 5.3.1 te lezen is, nou heel belangrijk zijn voor kinderen met ADHD. De vaardigheid om instructiemethoden te variëren is belangrijk om het lesgeven boeiend te maken. Hieronder vallen verschillende werkvormen, bijvoorbeeld een samenwerkingsvorm.

5.3.2.1 Klassenmanagement

Een goed klassenmanagement is erg belangrijk voor kinderen met ADHD. Klassenmanagement is het zorgen voor een situatie waarin succesvol onderwijs plaatsvindt. De leerkracht zorgt ervoor dat het in de groep goed loopt, heeft het overzicht over de klas en kan zijn aandacht over meerdere dingen tegelijk verdelen. Als het klassenmanagement goed is, wil dat zeggen dat de lessen goed zijn voorbereid, dat de dagindeling voor de kinderen helder is en dat de kinderen de afspraken en de regels kennen en zich daaraan houden.

Als dit het geval is dan heeft de leerkracht de tijd en rust om kinderen individueel of in groepjes aandacht te geven.

De punten die belangrijk zijn voor een goed klassenmanagement zijn opgenomen in bijlage 4. Dit omdat het veel herhaling is van wat er al eerder in het onderzoek besproken is.

5.3.3. Overige algemene principes

Er is genoeg literatuur te vinden over het omgaan met kinderen met ADHD in de klas. Natuurlijk moet goed worden onthouden dat niet alle kinderen met ADHD hetzelfde zijn. Wat besproken is zal dus niet op ieder kind van toepassing zijn. De leerkracht moet hierin zelf een weg vinden.

Het boek *Het is ADHD. Alles over de kenmerken, diagnose, behandeling en de aanpak thuis en op school*. Paternotte, A. & Buitelaar, J. (2005)

geeft een concreet lijstje weer voor de aanpassingen op school voor wat betreft de begeleiding met kinderen met ADHD. Dit is geciteerd en opgenomen in bijlage 5.

Hoofdstuk 6

Wat zijn de gevolgen van ADHD voor het kind en de omgeving?

Tien keer waarschuwen en daarna nog niet weten dat iets niet kan of mag, voor je beurt praten, friemelen, ruzie maken, niet luisteren of dingen doen zonder erbij na te denken. Een kind met ADHD vraagt veel aandacht en energie van hun omgeving. Ouders en andere volwassenen in de omgeving van deze kinderen verliezen dan vaak hun geduld omdat ze immers al zo vaak gewaarschuwd hebben en geen verbetering zien in het gedrag van het kind (Baard & Elst, 2006).

Het hebben van ADHD heeft niet alleen gevolgen voor het kind, maar ook voor zijn omgeving. Hier gaat dit hoofdstuk over. Hier worden de gevolgen voor het kind en voor de ouders, de relatie met broertjes en zusjes en de leuke kanten van ADHD beschreven.

6.1 Gevolgen voor het kind

Voor het kind met ADHD kan ADHD gevolgen hebben voor:

- de ontwikkeling van een positief zelfbeeld;
- het opdoen van positieve ervaringen in sociale relaties;
- de voltooiing van een succesvolle schoolcarrière.

(Paternotte & Buitelaar, 2005).

Kinderen met ADHD krijgen vaak een laag zelfbeeld. Dit kan komen doordat deze kinderen vaak negatief benaderd worden. Zij zijn immers de druktemakers en zij moeten daarop gecorrigeerd worden. Daardoor roepen ze door hun gedrag negatieve reacties op in hun omgeving. Op school lopen ze hier ook vaak tegen aan. Daardoor ontstaan bij hen overtuigingen als 'iedereen vind mij lastig', 'ik verpest altijd alles', 'ik ben een raar kind'. Dat maakt het moeilijk een positief zelfbeeld op te bouwen. (Paternotte & Buitelaar, 2005).

In sociale relaties gaat het ook niet altijd goed. De kinderen hebben moeite met actief luisteren en raken tijdens een gesprek snel de draad kwijt. Dit komt doordat zij vaak in gedachten al ergens anders mee bezig zijn (Baard & Elst, 2006).

Ook vinden kinderen met ADHD het moeilijk om vriendjes te maken en vriendschappen te onderhouden. Ze worden om hun gedrag vaak afgewezen, houden zich tijdens het spelen niet altijd aan afgesproken regels en zijn vaak luidruchtig en druk aan het spelen.

Hierdoor is het voor het kind lastig om positieve ervaringen op te doen op sociaal vlak.

ADHD blijkt de schoolprestaties te beïnvloeden. Door de drie kernproblemen (aandachtstekort, impulsiviteit en hyperactiviteit) hebben kinderen met ADHD moeilijkheden met het leren op school. De prestaties van deze kinderen blijven vaak achter ten opzichte van hun mogelijkheden. Door aandachtstekort is hun werkhouding vaak matig. Om de uitleg en de les te begrijpen is het nodig dat kinderen hun aandacht daarbij kunnen houden. De impulsiviteit en hyperactiviteit zorgen voor onnodige fouten in hun werk, doordat kinderen vergeten eerst goed te lezen en na te denken.

Het is belangrijk dat deze kinderen vroegtijdig hulp en begeleiding krijgen. Hoe eerder een kind hulp krijgt, hoe groter de kans dat het leert om te gaan met ADHD en zo een positiever zelfbeeld ontwikkelt, positieve ervaringen opdoet in sociale relaties en betere schoolprestaties krijgt ten opzichte van hun mogelijkheden.

6.2 Gevolgen voor de ouders

Gedrag van kinderen met ADHD wordt wel eens vergeleken met ongehoorzaamheid. Ouders krijgen dan ook wel eens te horen dat ze de opvoeding verkeerd aanpakken en zelf twijfelen ouders daar ook aan. In eerste instantie is het voor ouders een opluchting als de diagnose ADHD wordt gesteld. Dit is voor hen een teken dat het niet aan de opvoeding ligt.

Aan de ouders van een kind met ADHD worden hoge eisen gesteld voor wat betreft de opvoeding. De punten die bij hoofdstuk 5.3.2 worden genoemd kunnen ook voor ouders en voor het gezinsleven van toepassing zijn en daarom wordt verwezen naar dat hoofdstuk.

De aanwezigheid van een kind met ADHD kan in het gezin tot grote spanningen in de relatie van de ouders leiden. De kans op echtscheidingen is in gezinnen met ADHD drie keer zo groot als in gezinnen zonder ADHD (Paternotte & Buitelaar, 2005). De relatieproblemen tussen ouders hebben vaak ook negatieve invloed op het gedrag van het kind met ADHD.

Het is belangrijk dat ouders elkaar helpen in het opvoeden van het kind met ADHD. Ze moeten ervoor zorgen dat ze op één lijn zitten als het gaat om de aanpak van het kind met ADHD. Ze moeten daarbij in hun hoofd houden dat het noodzakelijk kan zijn om hulp te zoeken.

6.3 Broertjes en zusjes

Broertjes en zusjes van kinderen met ADHD ervaren ook problemen. Ze moeten accepteren dat er iemand in het gezin is die meer aandacht van de ouders opeist dan zij doen. Dat kinderen met ADHD meer aandacht krijgen is eigenlijk niet te voorkomen. Deze kinderen moeten bijvoorbeeld meer aangemoedigd en gestimuleerd worden om iets te doen of vaker tot orde worden geroepen. Natuurlijk is het ook belangrijk om als ouders aandacht aan de andere kinderen te geven.

Sommige kinderen voelen zich schuldig over het feit dat ze zich ergeren aan hun broertje of zusje. Hoewel hij/zij er ook niet om gevraagd heeft ADHD te hebben, is er wel steeds narigheid en onrust. Karakters verschillen, dus elk broertje en zusje zal weer anders reageren op de gezinssituatie. De één zal er weinig problemen mee hebben en de andere zal te maken krijgen met verwarrende gevoelens (Paternotte & Buitelaar, 2005).

Het kan ook gebeuren dat het broertje of zusje eerst makkelijk was in de omgang en weinig aandacht vroeg, later alles lijkt in te halen. Als ouders goed weten hoe ze met een kind met ADHD om moeten gaan, komt het broertje of zusje wat lastig wordt. Ze gaan bijvoorbeeld het kind met ADHD nadoen of op een andere manier aandacht trekken. Ouders denken dat het dan nooit ophoudt, maar natuurlijk heeft ook dit kind recht op aandacht en hulp.

6.4 Heeft ADHD ook leuke kanten?

Er bestaan verschillende meningen over de leuke kanten van ADHD. Het is een stoornis die bij iedereen anders uitpakt. Natuurlijk is zeker dat ook kinderen met ADHD goede kanten hebben! Kinderen met ADHD zijn vaak spontaan en energiek, lief en aandoenlijk, creatief en doortastend en lopen snel warm voor idealen. Het kan deze kinderen woedend maken als hen onrecht wordt aangedaan en willen meteen actie ondernemen. De uitdaging voor deze kinderen moet zijn om de leuke en lieve kanten verder te ontwikkelen.

(<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-in-het-gezin/na-de-diagnose/de-leuke-kanten-van-ad%28h%29d/> aangehaald op 4 nov. 12)

Hoofdstuk 7

Waar lopen kinderen met ADHD tegen aan voor wat betreft sociale relaties?

De wereld om ons heen is een wereld waarin veel sociale interactie plaats vindt. Sociale vaardigheden heb je dan nodig om daar aan deel te nemen. Kinderen met ADHD hebben vaak moeite met deze sociale vaardigheden. De problemen die zij dagelijks ervaren in sociale situaties, kunnen ervoor zorgen dat zij zich terugtrekken of dat zij zich juist druk of clownesk gaan gedragen. Zij kunnen angstig worden of zich uiten door woedeaanvallen of agressief gedrag (Myles, Trautman & Schelvan 2006).

Het aanleren van sociaal competent gedrag is voor kinderen met ADHD dan ook belangrijk. Deze kinderen hebben vaak extra aandacht nodig om te leren omgaan met ruzie, om hulp te vragen of in het maken en onderhouden van vriendschappen.

In dit hoofdstuk wordt besproken waar kinderen tegenaan kunnen lopen in sociale relaties.

7.1 Waar lopen kinderen tegen aan?

De volgende aspecten waar kinderen tegen aan kunnen lopen ga ik hieronder bespreken:

- regelen van emoties
- vrienden maken en onderhouden
- delen van ervaringen
- maken van afspraken
- voor zichzelf opkomen en ruzie
- verborgen regels
- laag zelfbeeld en kwetsbaar

Regelen van emoties

Kinderen met ADHD kunnen problemen hebben met het regelen van hun emoties. Er is een instabiliteit in de emoties dat wil zeggen dat de emoties regelmatig wisselen. Dit betreft zowel de positieve als de negatieve emoties. De kinderen kunnen ongehoorzaam zijn naar autoritaire personen, kunnen ruziezoekend gedrag uitlokken en kunnen frustraties verbaal uiten in woorden en geluiden. Ook kan door impulsiviteit en hyperactiviteit een kleine aanleiding reden geven tot een agressie-uitbarsting.

Dit gedrag is niet alleen voor het kind heel vervelend, maar uiteraard ook voor andere kinderen in de klas en voor de leerkracht.

Vrienden maken en onderhouden

Wat ook een belangrijk probleem is waar kinderen met ADHD tegenaan lopen is dat zij het moeilijk vinden om vriendjes te maken en vriendschappen te onderhouden. Om hun ADHD gedrag worden zij vaak door anderen afgewezen. Denk hierbij aan druk en luidruchtig spelen, het vaak onderbreken van anderen, onoplettendheid en het vaak wisselen van activiteiten (<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-op-school/omgaan-met-ad%28h%29d-in-de-klas/sociaal-gedrag/> aangehaald op 29 okt. 12). Hierdoor hebben kinderen met ADHD moeite met het samen werken en het samen spelen en is het moeilijk om vriendschappen op te bouwen.

Delen van ervaringen

Het delen van ervaringen kan lastig zijn voor leerlingen met ADHD. Doordat zij moeite hebben om hun aandacht lange tijd te richten of vast te houden, lijken zij soms snel interesse te verliezen als een ander iets vertelt. Ook kunnen details uit het verhaal van een ander hen op gedachten brengen die zij direct met de ander(en) willen delen (<http://www.cedgroep.nl/basisonderwijs/lespraktijk/burgerschap-en-sociale-competentie/producten/lessen-sociale-competentie-en-zorgleerlingen.aspx> aangehaald op 5 nov. 12).

Door impulsiviteit willen kinderen direct reageren en is het lastig voor deze kinderen om op het juiste moment iets in de groep te vertellen. Ontspannen voor de groep vertellen is dan voor deze kinderen ook bijna niet mogelijk.

Maken van afspraken

Door de onoplettendheid en het feit dat ze afgeleid kunnen worden, hebben kinderen met ADHD moeite met het luisteren en dingen onthouden. Het maken van afspraken is dan ook lastig. Afspraken doen namelijk een beroep op de concentratie doordat je moet weten wat de afspraak is en doordat je aan de afspraak moet houden.

Ook het maken van een tijdsplanning vinden kinderen lastig. Ze kunnen bijvoorbeeld moeilijk schatten hoe lang het duurt om aan een opdracht te werken of hoelang het duurt om ergens naar toe te fietsen. Hierdoor krijgen ze opdrachten niet af in de gestelde tijd of komen ze te laat op afspraken.

Voor zichzelf op komen en ruzie

Kinderen met ADHD komen voor zichzelf op. Dit kunnen ze alleen op een heftige manier doen. Als een ander iets onaardigs doet of zich niet aan de afspraak houdt, kan het kind met ADHD daar fel en soms agressief op reageren. Ze zijn dan niet in staat om er rustig op te reageren. Doordat ze dan fel kunnen reageren en niet altijd in staat zijn om naar een ander te luisteren, hebben kinderen met ADHD vaak ruzie.

Kinderen met ADHD kunnen goed sorry zeggen op het moment dat ze weer rustig zijn. Ze zijn niet rustig op het moment dat er iets gebeurt, maar daar moeten ze de tijd voor krijgen.

Verborgene regels

Verborgene regels zijn allerlei voorschriften en gewoonten die niet nadrukkelijk worden aangeleerd, maar waarvan verondersteld wordt dat je die kent. Deze regels hebben onder andere betrekking op de omgang met anderen en op gedrag op school. Voor kinderen met ADHD zijn deze 'verborgene regels' van de sociale interactie tussen mensen niet duidelijk. Hierdoor ervaren ze in sociale situaties veel problemen (Myles, Trautman & Schelvan 2006).

Deze kinderen moeten op sommige momenten op die 'regels' worden gewezen. Een paar voorbeelden van verborgene regels: als je iets moet lenen van een ander dan vraag je dat eerst netjes en dat pak je niet zomaar, loop in de klas altijd rustig, zorg dat je op tijd in de klas bent.

Laag zelfbeeld en kwetsbaar

Kinderen met ADHD hebben vaak een laag zelfbeeld en zijn kwetsbaar. Dit kan komen doordat deze kinderen vaak negatief benaderd worden. Zij zijn immers de druktemakers van de groep en zij moeten daarop gecorrigeerd worden. Op school lopen ze dan vaak hier tegen aan.

Kinderen met ADHD blijken hun eigen kunnen te overschatten. Opvallend genoeg vooral op hun meest tekortkomende vaardigheden (<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-op-school/omgaan-met-ad%28h%29d-in-de-klas/sociaal-gedrag/> aangehaald op 29 okt. 12). Zo worden deze kinderen ook iedere keer met hun tekorten geconfronteerd.

Het sociale probleem maken deze kinderen kwetsbaar. Zij kunnen vaak niet voldoen aan de sociale eisen die aan hen gesteld worden. Door hun handvatten te geven om sociale regels te leren begrijpen en toe te passen (lees: ook verborgen regels), geef je hun de mogelijkheid zich beter staande te houden in onze complexe wereld.

Kinderen verschillen onderling, dus ook de kinderen met ADHD. Dat wil zeggen dat het hierboven genoemde verschillend kan voorkomen. Het ene kind zal meer en tegen andere aspecten aanlopen dan een ander kind.

Hoofdstuk 8

Zijn er geschikte sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen met ADHD?

Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden, hebben kinderen met ADHD moeite met sociale vaardigheden.

Het is belangrijk om deze kinderen te helpen om sociale regels/vaardigheden te leren begrijpen en toe te passen. Het ontwikkelen en leren van sociale vaardigheden is een lang proces voor kinderen met ADHD. Als omstanders moeten we dan ook niet van deze kinderen verwachten dat ze het meteen perfect gaan beheersen.

In dit hoofdstuk worden de verschillende methodes en trainingen besproken die kunnen worden toegepast bij kinderen met ADHD én de hele klas om de sociale regels en vaardigheden te ontwikkelen. Omdat er sociale vaardigheidstrainingen en methodes in allerlei soorten en maten zijn, zijn alleen degene die op de LIO school worden gebruikt vermeld.

8.1 Methodes en trainingen

8.1.1 Rots & water

Rots & water is een training die ieder jaar in groep 7 van de LIO school door externen wordt aangeboden.

Rots & Water is een psychofysieke training voor jongens en meisjes voor onder andere het basisonderwijs. De training kan worden beschouwd als een weerbaarheidstraining.

Het doel van de training is het verbeteren van zelfbeheersing, zelfreflectie, zelfvertrouwen en communicatieve en sociale vaardigheden. Daarnaast zijn het voorkomen van geweld en van seksueel geweld, het leren maken van eigen keuzes en het leren gaan van een eigen weg belangrijke thema's (<http://www.rotsenwater.nl/> aangehaald op 7 dec. 12).

Rots & Water maakt gebruik van een psychofysieke didactiek. Dat houdt in dat er vanuit een fysieke invalshoek mentale en sociale vaardigheden worden aangereikt en verworven. Actie (spel, spelen en simpele zelfverdedigingsvormen) worden afgewisseld door momenten van zelfreflectie en kringgesprekken (<http://www.rotsenwater.nl/> aangehaald op 7 dec. 12).

8.1.2 SEO

Hier wordt de methode voor de sociaal-emotionele ontwikkeling, SOEMO kaarten, besproken.

De ondersteuning van de sociaal-emotionele competentie moet er toe leiden dat kinderen deze competentie kunnen vergroten. De methode verstaat onder sociaal-emotionele competentie: het vermogen van het kind om op een adequate wijze om te gaan met zichzelf, met andere kinderen, met volwassenen en met de wereld om het kind heen. Het gaat daarbij om het ontwikkelen van kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen. Deze componenten moeten ervoor zorgen dat het kind relaties kan aangaan en onderhouden, deze kan vergroten, verkleinen en loslaten (Jong 2005).

Het ontstaan van sociaal-emotionele competentie is volgens de methode afhankelijk van een drietal voorwaarden:

1. Kennis en inzicht verwerven in sociaal-emotionele woorden en begrippen. Bijvoorbeeld: wat is jaloers, wat gebeurt er met mij als ik jaloers ben?
Hiermee leren kinderen zichzelf kennen, de ander en de relatie daartussen.
2. Sociaal-emotionele vaardigheden verwerven.
Bijvoorbeeld: op welke wijze vraag je of je mee mag spelen met andere kinderen?
Hiermee leren kinderen in de praktijk omgaan met zichzelf en met de ander.
3. Het vermijden van sociaal-emotionele vergissingen.
Bijvoorbeeld je kleine broertje beschermen: is dat zo, heeft je broertje daar voordeel van, hoe vinden anderen die rol van beschermengel?
Hier spelen normen en waarden een belangrijke rol. De kinderen proberen te komen tot een vertaling van de mentaliteit en opstelling (tegenover anderen)

(Jong 2005)

Deze visie heeft geleid tot de ontwikkeling van SOEMOkaarten. De kaarten zijn voor leerkrachten van groep 1 tot en met groep 8 en vormen een praktische ondersteuning bij het verwerven van sociaal-emotionele competentie.

8.1.3 Goed gedaan

Goed gedaan is een methode dat structuur aanbrengt in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Dit draagt bij aan een prettig schoolklimaat die de kinderen een goede basis voor later meegeeft.

Goed gedaan houdt rekening met de wereld waarin kinderen vandaag de dag opgroeien. Dit is een wereld die door onder andere de media erg groot en divers is en waar kinderen zeer verschillend voorbeeldgedrag krijgen. De methode geeft kinderen meer zicht en grip op hun eigen emoties en gedrag en maakt hen het 'hoe en waarom' van sociale vaardigheden duidelijk (Douse, P. Kollenberg, C. van. & Roosendaal, L.).

Met de methode kunnen leerkrachten de kinderen duidelijke uitleg, praktische oefeningen en positieve bekrachtigingen geven over sociaal-emotionele onderwerpen. De leerkrachten leren de kinderen door middel van concrete tips hoe ze respectvol om kunnen gaan met zichzelf en anderen. De leerkracht stimuleert zo een positieve sociaal-emotionele ontwikkeling bij alle kinderen in de groep.

Goed gedaan legt ook een nadruk op de vertaling van de behandelde inzichten en vaardigheden naar situaties in het dagelijks leven: in de klas, op het schoolplein, op straat enzovoort. De volgende onderdelen kunnen daarvoor worden ingezet: ophangkaarten zo-doen-we-dat, praktische tip, extra oefening en ouderbrieven (Douse, P. Kollenberg, C. van. & Roosendaal, L.).

8.1.4 Drama

Hier wordt de methode van drama, Moet je doen, besproken.

Drama heet in de wet op het basisonderwijs: 'spel en bevordering van het taalgebruik'. Bij drama gaat het om een specifieke vorm van spel: dramatisch spel oftewel 'doen-alsof-spel'.

Bij onderwijs in drama gaat het erom dat kinderen de expressieve mogelijkheden van stem, taal, houding, beweging en mimiek leren kennen en toepassen. In spel verbeelden ze gevoelens, ideeën, gebeurtenissen en personages. Ze maken kennis met de uitingsmogelijkheden van anderen en leren op het spel van henzelf en van anderen te reflecteren. Aldus de auteurs van de methode Rijn-Kuijlenburg, Verwayen en Wouw.

Drama-activiteiten vinden vrijwel altijd plaats in groepsverband. Kinderen werken samen en leren op elkaar in spelen.

Er zijn relaties te leggen tussen de verbeelde werkelijkheid van het spel en de werkelijkheid van alledag. Via dramatisch spel leren kinderen deze werkelijkheid ervaren, analyseren en interpreteren. Ze leren bewuster omgaan met hun eigen gedrag en dat van anderen. Zo ontwikkelen ze op een breed terrein tal van aspecten van hun persoonlijkheid (Rijn-Kuijlenburg, Verwayen, Wouw).

De methode bestaat uit zeven handleidingen voor de groepen. Elke handleiding bevat uitgewerkte lessen voor de desbetreffende groep.

Hoofdstuk 9

Hoe vaak zie je de drie kernproblemen terug bij de kinderen met ADHD in mijn LIO klas?

Voor deze vraag is concreet gemaakt wat, uit de theorie, in de praktijk moet worden getoetst en hoe dat moet worden gedaan.

Het derde hoofdstuk van dit afstudeeronderzoek gaat over de vraag wat ADHD is. Hier worden de drie kernproblemen van ADHD besproken en worden de verschillende types ADHD genoemd. Nu wordt hier onderzocht hoe, bij de kinderen met ADHD in de LIO klas, zich de drie kernproblemen voordoen en tot welke type ADHD ze gerekend kunnen worden.

Deze onderzoeksvraag wordt onderzocht door middel van observaties in de LIO klas. Ook worden de dossiers van de kinderen bestudeerd op relevante informatie voor wat betreft het onderzoek over ADHD. Er zitten twee kinderen met ADHD in de klas die worden geobserveerd. De observaties worden toegelicht bij 9.1 observaties. De informatie van de dossiers worden toegelicht bij 9.2 dossiers.

9.1 Observaties drie kernproblemen

De twee kinderen met ADHD zijn tijdens rekentijd en zelfstandig werktijd geobserveerd middels een gestructureerde observatie. Er is een observatielijst gemaakt waar door middel van turven bepaalde uitkomsten zijn gekomen.

Uitkomst observatie J rekenen

In bijlage 6 staat de ingevulde observatielijst rekenen van J.

De uitkomst van deze observatie is als volgt: J heeft in totaal 10 streepjes bij aandachtstekort, heeft 5 streepjes bij hyperactiviteit en heeft 5 streepjes bij impulsiviteit. Alle drie kernproblemen zijn bij J aanwezig en vanuit deze observatie kun je zeggen dat het aandachtstekort het kernprobleem was, wat het meest tot uiting kwam.

Uitkomst observatie J zelfstandig werken

In bijlage 7 staat de ingevulde observatielijst zelfstandig werken van J.

De uitkomst van deze observatie is als volgt: J heeft in totaal 7 streepjes bij aandachtstekort, heeft 5 streepjes bij hyperactiviteit en heeft 1 streepje bij impulsiviteit. Alle drie kernproblemen zijn bij J aanwezig en vanuit deze observatie kun je zeggen dat het aandachtstekort het kernprobleem was, wat het meest tot uiting kwam.

Uitkomst observatie D rekenen

In bijlage 8 staat de ingevulde observatielijst rekenen van D.

De uitkomst van deze observatie is als volgt: D heeft in totaal 7 streepjes bij aandachtstekort, heeft 9 streepjes bij hyperactiviteit en heeft 1 streepje bij impulsiviteit.

Alle drie kernproblemen zijn bij D aanwezig en vanuit deze observatie kun je zeggen dat hyperactiviteit het kernprobleem was, wat het meest tot uiting kwam.

Uitkomst observatie D zelfstandig werken

In bijlage 9 staat de ingevulde observatie zelfstandig werken van D.

De uitkomst van deze observatie is als volgt: D heeft in totaal 10 streepjes bij aandachtstekort, heeft 8 streepjes bij hyperactiviteit en heeft 2 streepjes bij impulsiviteit.

Alle drie kernproblemen zijn bij D aanwezig en vanuit deze observatie kun je zeggen dat aandachtstekort het kernprobleem was, wat het meest tot uiting kwam.

9.2 Dossiers

De relevante informatie voor wat betreft ADHD zijn voor beide kinderen hieronder beschreven.

Beschrijving J

J is een meisje van 11 jaar. In 2009 is bij haar ADHD gediagnosticeerd. Gezien de DSM classificatie zou J ingedeeld kunnen worden bij type 3: het gecombineerde type. Dat wil zeggen dat alle kernproblemen (aandachtstekort, hyperactiviteit en impulsiviteit) bij het kind aanwezig zijn.

Beschrijving D

D is een meisje van 11 jaar. In 2007 is bij haar ADHD gediagnosticeerd. Gezien de DSM classificatie zou D ingedeeld kunnen worden bij type 3: het gecombineerde type. Dat wil zeggen dat alle kernproblemen (aandachtstekort, hyperactiviteit en impulsiviteit) bij het kind aanwezig zijn.

Hoofdstuk 10

Komen de aspecten die genoemd zijn in hoofdstuk 7 overeen met waar de kinderen met ADHD in mijn LIO klas tegenaan lopen?

Voor deze vraag is concreet gemaakt wat, uit de theorie, in de praktijk moet worden getoetst en hoe dat moet worden gedaan.

In het zevende hoofdstuk van dit afstudeeronderzoek wordt verteld waar kinderen met ADHD tegenaan lopen voor wat betreft sociale relaties. Nu wordt onderzocht of de aspecten die daar genoemd zijn, overeenkomen met datgene waar de kinderen in de LIO klas tegenaan lopen.

Deze onderzoeksvraag wordt onderzocht door middel van een interview in de LIO klas. Er zitten twee kinderen met ADHD in de klas waarbij een interview wordt afgenomen. Het interview wordt toegelicht bij 10.1 interview sociale vaardigheden.

10.1 Interview sociale vaardigheden

De aspecten waar kinderen tegen aan kunnen lopen met betrekking tot de sociale vaardigheden zijn in hoofdstuk 7 besproken. Van deze aspecten is een interview gemaakt die met de twee leerlingen met ADHD is gehouden. Door middel van dit interview kan onderzocht worden of die aspecten overeenkomen met datgene waar de kinderen met ADHD in de LIO klas tegenaan lopen. De kinderen die zijn geïnterviewd zijn kinderen uit groep 7 en zij kunnen goed vertellen wat ADHD voor hen inhoudt. Daarom is gekozen om dit te onderzoeken middels een interview.

Uitkomst interview J

In bijlage 10 staat het ingevulde interview met J.

Regelen van emoties

J heeft gedeeltelijk moeite met het regelen van emoties. Ze geeft duidelijk aan dat het ligt aan de gebeurtenissen om haar heen. Als er niks gebeurt dan blijven haar emoties hetzelfde. Als er ineens iets leuks gebeurt, wordt ze blij. Als er iets vervelends gebeurt, wordt ze verdrietig.

Vrienden maken en onderhouden

J speelt weinig met andere kinderen. Ze geeft aan dat ze in de pauze vaak alleen is of ze noemt een ander meisje uit een andere klas waar ze wel eens mee speelt. Na schooltijd speelt zo ook weinig met andere kinderen. Ze geeft aan nooit met iemand uit de klas te spelen.

Delen van ervaringen

J geeft aan dat ze wel met iemand wil kletsen en dat ze het interessant vindt als andere kinderen iets vertellen. Ook wil ze in de klas graag haar verhalen vertellen.

Maken van afspraken

J vindt het maken van afspraken belangrijk. Ze vindt het ook belangrijk om zich daar aan te houden.

Voor zichzelf opkomen en ruzie

J heeft niet vaak ruzie. Ze geeft aan dat ze gepest wordt. Ze komt op zo'n moment niet voor zichzelf op en gaat dan naar de juffrouw of de meester. Ze geeft aan dat ze niet voor zichzelf op durft te komen.

Verborgen regels

De verborgen regels zijn bij J bekend. Ze weet wat er van haar in een bepaalde sociale situatie verwacht wordt.

Laag zelfbeeld en kwetsbaar

J kan in het interview vertellen waar ze goed in is. Verder vertelt ze veel negatieve gebeurtenissen en ziet ze niet snel positieve aspecten. Op de manier waarop ze de vragen beantwoordt is ze erg kwetsbaar. Ze voelt zich snel aangesproken als andere kinderen iets zeggen (wat misschien helemaal niet voor haar bedoeld is).

Uitkomst interview D

In bijlage 11 staat het ingevulde interview met D.

Regelen van emoties

D heeft moeite met het regelen van de emoties. Als D iets niet mag doen wat ze wil dan wordt ze boos. Als ze daarna weer iets anders gaat doen, verdwijnt de boosheid en wordt ze vrolijk.

Vrienden maken en onderhouden

D speelt geregeld met iemand, zowel op school als na schooltijd. Dit betreffen verschillende kinderen.

Delen van ervaringen

D vindt het gezellig om met iemand te kletsen en vindt het interessant als andere kinderen iets vertellen.

Maken van afspraken

D vindt het maken van afspraken niet altijd belangrijk. Ze vindt het belangrijk op het gebied van spelen (haar sociale wereld), maar vindt het niet belangrijk als het gaat om schoolzaken.

Voor zichzelf opkomen en ruzie

D heeft op school niet vaak ruzie. Thuis heeft ze wel vaak ruzie. Als ze ruzie heeft wordt ze boos en kan ze zichzelf moeilijk beheersen.

Verborgen regels

De verborgen regels zijn bij D bekend. Ze vergeet ze wel eens, maar ze weet wel wat van haar in een bepaalde sociale situatie verwacht wordt.

Laag zelfbeeld en kwetsbaar

D kan vertellen wat ze leuk vindt en waar ze goed in is.

Hoofdstuk 11

Hoe is de relatie tussen een kind met ADHD en zijn/haar klasgenoten?

11.1 Mijn opzet

In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe de relaties zich in de klas manifesteren en vooral hoe de relatie is tussen kinderen met ADHD en zijn/haar klasgenoten. Om deze relatie in kaart te brengen, is gebruik gemaakt van een sociogram. Dezelfde vraag werd aan alle kinderen individueel voorgelegd, waar ze antwoord op hebben gegeven. Nadat ze dit gedaan hebben, zijn de antwoorden in één overzicht overzichtelijk gemaakt. Het ingevulde sociogram is opgenomen in bijlage 12.

11.2 Bevindingen sociogram en klasgenoten

Alle kinderen hebben dezelfde vraag voorgelegd gekregen: *Jij wilt graag spelen met twee kinderen uit je klas. Aan welke twee kinderen denk je het eerst? Welke twee ga je niet kiezen?*

De kinderen die gekozen werden om wel mee te spelen zijn in het sociogram aangegeven met groene blokjes.

De kinderen die gekozen werden om niet mee te spelen zijn in het sociogram aangegeven met rode blokjes.

In het sociogram zijn er een aantal bevindingen, gezien de relatie tussen de twee kinderen met ADHD en hun klasgenoten.

Bevindingen J

J is in het sociogram aangeduid met een dikgedrukte J.

J heeft 1 groen blokje wat wil zeggen dat ze één keer is gekozen om mee te spelen.

J heeft 9 rode blokjes wat wil zeggen dat ze negen keer is gekozen om niet mee te spelen.

Bevindingen D

D is in het sociogram aangeduid met een dikgedrukte D.

D heeft 1 groen blokje wat wil zeggen dat ze één keer is gekozen om mee te spelen.

D heeft 7 rode blokjes wat wil zeggen dat ze zeven keer is gekozen om niet mee te spelen.

Klasgenoten spelen liever niet met deze twee kinderen en kiezen andere kinderen om mee te spelen. Bij J wordt aangegeven dat ze snel boos is en dat ze veel zaken/gebeurtenissen in de klas persoonlijk en negatief opvat. Ze schiet dan snel in de verdediging en maakt ruzie. Hierdoor vinden klasgenoten het lastig om met haar te spelen. Klasgenoten geven ook aan dat J veel over haar zelf praat en vinden dat zelfs wel eens 'irritant'.

Bij D wordt aangegeven dat ze erg druk is en vaak schreeuwt. Daardoor vinden bepaalde kinderen het niet prettig om met haar te spelen. Ook wordt aangegeven dat ze niet altijd luistert als er iets aan haar wordt verteld. Ze begint dan zelf iets te vertellen en gaat niet in op wat de ander verteld.

11.3 Mijn bevindingen

Vanuit de bevindingen van het sociogram en vanuit de bevindingen van de klasgenoten valt het op dat de relatie tussen de kinderen met ADHD en de klasgenoten in de klas minimaal is.

Dit zie je in de uitkomst van het sociogram en aan de aspecten die de klasgenoten aangaven.

In het gesprek met J valt het op dat J een laag zelfbeeld heeft. Ze spreekt over zichzelf als een 'stom kind' en dat iedereen haar 'niet mag'. Ze zegt dat "iedereen haar pest, maar dat dat altijd al zo geweest is". Ondertussen kijkt ze me niet aan wanneer ze aan het woord is.

In het gesprek met D valt het op dat ze heel veel vertelt en van 'hak op tak' naar een ander onderwerp overschakelt. Als haar een vraag wordt gesteld, geeft ze snel antwoord en gaat weer verder met wat ze wil vertellen. Ondertussen wiebelt ze op haar stoel en friemelt ze aan haar handen en aan haar haar.

Onderzoeksmiddelen

De volgende onderzoeksmiddelen zijn in dit afstudeeronderzoek gebruikt:

- Observatie
- Interview
- Sociogram

Observatie

Een observatie wordt gebruikt om feitelijk gedrag vast te stellen.

In het derde hoofdstuk van dit afstudeeronderzoek zijn de drie kernproblemen van ADHD besproken. Nu is onderzocht hoe, bij de kinderen met ADHD in de LIO klas, zich de drie kernproblemen voordoen.

Om dit te onderzoeken is een observatielijst gemaakt met behulp van de DSM IV lijst (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders). Daarin staan de kenmerken van de drie kernproblemen van ADHD beschreven. Vanuit deze kenmerken is een observatielijst gemaakt om de kinderen uit de LIO klas met ADHD te observeren. Gedurende een bepaalde tijd zijn de kinderen met ADHD geobserveerd. Middels een turfmethode is dan geturfd hoe vaak bepaalde gedragingen van de drie kernproblemen voorkomen en uiteindelijk kwam er een resultaat uit.

Interview

Een interview wordt gebruikt om iets te weten te komen over houdingen, meningen, gedachten en gevoelens.

In het zevende hoofdstuk van dit afstudeeronderzoek wordt verteld waar kinderen met ADHD tegenaan lopen voor wat betreft sociale relaties. Nu is onderzocht of de aspecten die daar genoemd zijn, overeenkomen met datgene waar de kinderen in de LIO klas tegenaan lopen.

Om dit te onderzoeken is een interview gemaakt vanuit de aspecten van hoofdstuk 7. Met het interview moest inzicht worden gekregen in de houdingen, meningen, gedachten en gevoelens van de kinderen met ADHD over hun sociale relaties en vaardigheden. De resultaten van het interview zijn te lezen in bijlage 10 en 11.

Sociogram

Een sociogram wordt gebruikt om de relatie in de klas, tussen kinderen of tussen leerkracht en kinderen in kaart te brengen.

Een sociogram is in dit onderzoek gebruikt om te onderzoeken hoe de relatie is tussen de kinderen met ADHD en zijn/haar klasgenoten. Daarbij is een sociogram gemaakt waarbij dezelfde vraag aan alle kinderen individueel werd voorgelegd. Nadat ze antwoord hadden gegeven, is dit in één overzicht overzichtelijk gemaakt. Uit het sociogram zijn dan ook bepaalde resultaten gekomen. Het ingevulde sociogram is te vinden in bijlage 12.

Conclusies en aanbevelingen

Ter afsluiting van dit onderzoek en naar aanleiding van de onderzoeksvragen kunnen er een aantal zaken geconcludeerd worden en kunnen er aanbevelingen worden uitgesproken.

Conclusies

Vanuit de onderzoeksvraag

“Wat voor invloed heeft ADHD voor leerlingen met ADHD met betrekking tot de sociale omgang met klasgenoten?”

zijn er deelvragen gemaakt die zijn onderzocht vanuit de literatuur en vanuit de praktijk. Vanuit deze deelvragen kan er een antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag.

ADHD is een aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit (Attention Deficit Hyperactivity Disorder). Kinderen met ADHD stuiten in het dagelijks leven op veel problemen, waarvan drie kernproblemen worden gevormd door aandachts- of concentratiestoornissen, impulsiviteit en hyperactiviteit.

De wereld om ons heen is een wereld waarin veel sociale interactie plaats vindt. Kinderen met ADHD hebben vaak moeite met sociale vaardigheden. Aspecten waar kinderen met ADHD tegenaan kunnen lopen zijn: regelen van emoties, vrienden maken en onderhouden, delen van ervaringen, maken van afspraken, voor zichzelf opkomen en ruzie maken, verborgen regels en laag zelfbeeld en kwetsbaar zijn. Deze aspecten (vanuit de literatuur; zie hoofdstuk 7) zijn vergeleken in het praktijkonderzoek bij twee kinderen uit de LIO klas met de diagnose ADHD. Het volgende kan daaruit worden geconcludeerd:

Bij J zijn de volgende aspecten aanwezig: het regelen van emoties, vrienden maken en onderhouden en het hebben van een laag zelfbeeld en kwetsbaar.

Vanuit de literatuur (hoofdstuk 7) is besproken dat kinderen met ADHD moeite hebben met het regelen van emoties, dat kinderen moeite hebben met het maken van vriendschappen en het onderhouden daarvan en dat de kinderen vaak een laag zelfbeeld hebben en kwetsbaar zijn omdat deze kinderen vaak negatief benaderd worden. Deze drie aspecten kunnen worden afgeleid uit het interview met J (bijlage 10). Er is dus een samenhang gevonden tussen de theorie en de praktijk.

Bij D zijn de volgende aspecten aanwezig: het regelen van emoties, het maken van afspraken en het voor zichzelf opkomen.

Vanuit de literatuur (hoofdstuk 7) is besproken dat kinderen met ADHD moeite hebben met het regelen van emoties, ook is het maken van afspraken lastig met kinderen met ADHD omdat ze moeite hebben met het onthouden van afspraken en kunnen kinderen met ADHD op een heftige manier voor zichzelf opkomen. Deze drie aspecten kunnen worden afgeleid uit het interview met D (bijlage 11). Er is dus een samenhang gevonden tussen de theorie en de praktijk.

Uit de interviews met de twee kinderen kan ook worden geconcludeerd dat de beide kinderen moeite hebben met het regelen van emoties.

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat de twee kinderen met ADHD moeite hebben met een aantal aspecten voor wat betreft de sociale vaardigheden. Van hieruit is onderzocht hoe de relatie is tussen de kinderen met ADHD en haar klasgenoten. Dit is onderzocht middels een sociogram en dit is te lezen in hoofdstuk 11. Hieruit kan het volgende worden geconcludeerd:

Vanuit het sociogram (bijlage 12) is te zien dat J 1 keer gekozen is om mee te spelen en 9 keer gekozen is om niet mee te spelen. Hier kan uit worden geconcludeerd dat de klasgenoten J vaker niet kiezen om mee te gaan spelen dan wel kiezen om mee te spelen.

Vanuit het sociogram (bijlage 12) is te zien dat D 1 keer gekozen is om mee te spelen en 7 keer gekozen is om niet mee te spelen. Hieruit kan uit worden geconcludeerd dat de klasgenoten D vaker niet kiezen om mee te spelen dan wel kiezen om mee te spelen.

Klasgenoten geven aan dat J snel boos is en dat ze veel zaken/gebeurtenissen in de klas persoonlijk en negatief opvat. Ze schiet dan snel in de verdediging en maakt ruzie. Hierdoor vinden klasgenoten het lastig om met haar te spelen. Klasgenoten geven ook aan dat J veel over haar zelf praat en vinden dat zelfs wel eens 'irritant'.

Klasgenoten geven aan dat D erg druk is en vaak schreeuwt. Daardoor vinden bepaalde kinderen het niet prettig om met haar te spelen. Ook wordt aangegeven dat ze niet altijd luistert als er iets aan haar wordt verteld. Ze begint dan zelf iets te vertellen en gaat niet in op wat de ander verteld.

Vanuit het sociogram en vanuit de bevindingen van de klasgenoten kan geconcludeerd worden dat de relatie tussen de kinderen met ADHD en de klasgenoten in de klas minimaal is. Dit koppeland aan de literatuur kan er geconcludeerd worden dat er een samenhang is gevonden. In hoofdstuk 7 wordt verteld dat kinderen met ADHD dagelijks problemen ervaren in sociale situaties. Door hun gedrag worden zij vaak door anderen afgewezen. Hierbij wordt gedacht aan druk en luidruchtig spelen, het vaak onderbreken van anderen, onoplettendheid en het vaak wisselen van activiteit. Dit is ook aangegeven bij de kinderen met ADHD.

Aanbevelingen

Sociogram

In hoofdstuk 11 is met behulp van een sociogram de relaties in de klas in beeld gebracht (zie ook bijlage 12). In dit hoofdstuk is alleen ingegaan op de relatie tussen de kinderen met ADHD en de omringende klasgenoten. Dit sociogram geeft ons hiernaast meer informatie over relaties binnen de klas. Dit kan zich uiten in verdere onderzoek. In dit hoofdstuk en voor dit afstudeeronderzoek was dit niet relevant en daarom ook niet genoemd.

De school zou verder onderzoek kunnen doen naar de relatie tussen jongens en meisjes. Er kan onderzocht worden of jongens alleen maar jongens kiezen en of meisjes alleen maar meisjes kiezen en waardoor dat zou komen. Kortom de verhouding jongen-meisje zou kunnen worden onderzocht. Ook is in het sociogram af te lezen dat sommige kinderen helemaal geen stem kregen (niet een rode en niet een groene stem). Dit leent zich ook voor verder onderzoek.

Dit sociogram geeft dus meer informatie wat nog onderzocht kan worden.

Kinderen helpen sterker te worden op sociaal vlak

Gezien het onderzoek naar de sociale vaardigheden van kinderen met ADHD kan geconcludeerd worden dat kinderen met ADHD moeite kunnen hebben met sociale vaardigheden.

Als leerkracht kun je ook helpen om een kind met ADHD sterker te worden op sociaal vlak. Hier wordt een spel beschreven wat een leerkracht kan toepassen, als begeleiding, in de praktijk.

Het babbelspel

Het babbelspel is een bordspel waardoor kinderen op spelenderwijze inzicht krijgen in sociale vaardigheden (Sleven). Deze sociale vaardigheden worden geoefend aan de hand van alledaagse, herkenbare opdrachten.

Het babbelspel nodigt op een speelse manier uit om een aantal sociale en interpersoonlijke vaardigheden concreet te oefenen. De vaardigheden zijn opgesplitst in 6 rubrieken met verschillende kleuren. Per rubriek zijn er 80 opdrachtkaarten in overeenkomstige kleuren. Het spel is bedoeld voor 2 tot 6 spelers vanaf 7 jaar.

De zes rubrieken

Hieronder staan de zes rubrieken beschreven die centraal staan in het spel.

De hier onderstaande rubrieken zijn geciteerd van de conceptmaker Jos Sleven.

- Praten over een onderwerp

Bij deze kaartjes krijg je een foto te zien van mensen met bepaalde gelaatsuitdrukkingen, bepaalde gebeurtenissen of ingewikkelde constructies. Gedurende 1 minuut moet je vertellen wat er op de foto te zien is. Daarbij mag je fantaseren.

Leerdoel: leren/durven praten over een (neutraal) onderwerp in de groep (Sleven).

- Praten over jezelf

Bij deze kaartjes krijg je vragen waarbij je iets over jezelf moet vertellen. Het gaat om vrij neutrale items zoals vertellen over je hobby's, familie, favoriete zanger, eten enz.

Leerdoel: over jezelf (durven) praten in de groep (Sleven).

- Non-verbale opdrachten

Bij deze kaartjes moet je, vaak samen met andere spelers, iets uitbeelden of zonder woorden iets overbrengen.

Leerdoel: oogcontact maken, fysiek contact durven leggen, jezelf durven tonen enz (Sleven).

- Rollenspel

Bij deze kaartjes krijg je te maken met een aantal concrete (probleem)situaties, waarin oplossingen gezocht moeten worden, assertiviteit gewenst is, zich weerbaar dient op te stellen enz.

Leerdoel: leren assertief te zijn in sociale situaties, voor zichzelf leren opkomen enz.

- Inzicht krijgen in vaardigheden

Bij deze kaartjes krijg je een aantal weet-vragen voorgelegd, die handelen over thema's als koken, huishouden, mobiliteit, budgettering enz.

Op die manier worden een aantal sociale vaardigheden behandeld die nodig zijn om (zo) zelfstandig (mogelijk) te worden.

Leerdoel: spelenderwijze inzicht krijgen in een aantal sociale vaardigheden/moeilijkheden.

- Uiten van meningen over jezelf, over anderen en over diverse onderwerpen

Bij deze kaartjes moet je antwoorden geven op vragen als: “Wie in deze groep speelt vraag de baas?” of “Noem een slechte eigenschap van jezelf”.

Leerdoel: leren om een eigen mening ergens over te vormen en deze in de groep durven meedelen.

Tegelijkertijd leren de spelers om kritieken te uiten of aan te nemen op een aanvaardbare manier.

Waarom het babbelspel?

Het babbelspel is gekozen omdat het een middel is om de sociale vaardigheden te oefenen. Gezien het feit dat kinderen met ADHD moeite kunnen hebben met de sociale vaardigheden (hoofdstuk 7) en dit ook te zien is bij de uitkomsten van het interview bij de kinderen met ADHD in de LIO klas (hoofdstuk 10), is dit spel een juist middel om de sociale vaardigheden te oefenen.

Spelenderwijs leren en oefenen kinderen hun sociale vaardigheden. De verschillende rubrieken zorgen ervoor dat ze de verschillende vaardigheden oefenen. Doordat er veel verschillende kaartjes bij het spel zitten, is dit spel divers en veel vaker te gebruiken. Iedere keer kunnen kinderen weer andere kaarten krijgen en andere vaardigheden ontwikkelen. Ook kunnen ze dezelfde kaartjes krijgen, waarvan ze zich weten te herinneren hoe ze in een bepaalde sociale situatie moe(s)ten handelen.

De bedoeling van de leerkracht in het spel is om de kinderen te begeleiden in het ontwikkelen van hun sociale vaardigheden. Daarbij is het de bedoeling om als leerkracht deel te nemen aan het spel. Als leerkracht kun je de kinderen dan aanzetten tot het goed aandragen van antwoorden/oplossingen van de kaarten en kun je de kinderen helpen inzicht te ontwikkelen in de bepaalde sociale vaardigheden. Daarbij heb je als leerkracht de rol om ervoor te zorgen dat de kinderen steeds verder komen in hun ontwikkeling van sociale vaardigheden.

Literatuurlijst

Boeken

- Baard, M. & Elst, D. van der (2006). *Ongewild lastig*. Huizen: Pica
- Baarda & de Goede (2006). *Basisboek methoden en technieken*. Groningen: Noordhoff Uitgevers
- Baert, K. (2008). *ADHD op één spoor*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Eijkeren, M. van (2005). *Pedagogisch- didactisch begeleiden*. Baarn: HBuitgevers.
- Eijkeren, M. van (2005). *Werken in het basisonderwijs*. Baarn: HBuitgevers.
- Myles, B., Trautman, M. & Schelvan, R. (2006). *Verborgene regels*. Huizen: Pica
- Paternotte, A. & Buitelaar, J. (2005). *Het is ADHD. Alles over de kenmerken, diagnose, behandeling en de aanpak thuis en op school*. Bilthoven: Balans, landelijke vereniging voor ontwikkelingsgedrag- en leerproblemen.
- Rodrigues Pereira, R. (2005). *Stuiterend door het leven? Alles over ADHD: van diagnose tot behandeling*. Wormer: Inmerc
- Timmerman, K. (2002). *Kinderen met aandachts- en werkhoudingsproblemen*. Leuven: Acco.
- Tinteren, H. van (2001). *ADHD niet alleen maar druk*. Baarn: Tirion.

Internetsites

<http://www.steunpuntadhd.nl/>
<http://www.jufmirjam.nl/p/in-de-klas.html>
<http://www.cedgroep.nl/basisonderwijs/lespraktijk/burgerschap-en-sociale-competentie/producten/lessen-sociale-competentie-en-zorgleerlingen.aspx>
<http://www.rotsenwater.nl/>
<http://www.passendonderwijs.nl/>
<http://www.proohosting.nl/locaties/0038/attachments/Soemo%20kaarten.pdf>

Onderzoeken

http://www.samenonderwijsmaken.nl/dynamic/media/1/files/Scripties_en_afstudeeronderzoeken/Nine_van_Bon_Concentratieproblemen_bij_kinderen_met_ADHD.pdf

Methodes

- Rijn-Kuijlenburg, G. Verwayen, S. & Wouw, L. van de. *Moet je doen*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.
- Jong, W. de (2005). *SOEMOkaarten*. Cedin educatieve dienstverlening. Drachten: Eduforce.
- Douse, P. Kollenberg, C. van. & Roosendaal, L. *Goed gedaan*. 's Hertogenbosch: Malmberg.
- Steven, J. *Het babbelspel*. Maaseik: MPI ter Engelen

Bijlagen

Bijlage 1 Verkorte DSM IV lijst voor Attention- Defict/ Hyperactivity Disorder

Bijlage 2 Tips bij aandachtsproblemen

Bijlage 3 Tips bij verbeteren van instructie

Bijlage 4 Aandachtspunten voor een goed klassenmanagement

Bijlage 5 Aanpassingen op school

Bijlage 6 Observatielijst rekenen J

Bijlage 7 Observatielijst zelfstandig werken J

Bijlage 8 Observatielijst rekenen D

Bijlage 9 Observatielijst zelfstandig werken D

Bijlage 10 Interview met J

Bijlage 11 Interview met D

Bijlage 12 Sociogram

Bijlage 1 Verkorte DSM IV lijst voor Attention- Deficit/ Hyperactivity Disorder

De DSM IV classificatie onderscheidt vier typen van ADHD:

1. ADHD met overwegend aandachtsproblematiek: voldeed het afgelopen half jaar aan de ADHD- criteria A1, maar niet aan A2
2. ADHD met overwegend hyperactiviteit en impulsiviteit: voldeed het afgelopen half jaar aan de ADHD- criteria A2, maar niet aan A1
3. ADHD met zowel aandachtsproblematiek als hyperactiviteit en impulsiviteit: voldeed het afgelopen half jaar aan de ADHD- criteria voor zowel A1 als A2.
4. ADHD NAO: deze categorie is bestemd voor personen met uitgesproken aandachtsproblemen of hyperactiviteit -impulsiviteit, die niet voldoen (en in het verleden ook niet lijken te hebben voldaan) aan criteria voor ADHD.

A. Er is spraken van A1 (en) of A2

1. Aandachtsproblemen: tenminste zes van de volgende symptomen bestaan al minstens een half jaar in een mate die onaangepast is en niet in overeenstemming met het verstandelijke niveau:

- a. Let vaak niet goed op details of maakt slordigheidfouten in schoolwerk, werk of andere activiteiten
- b. heeft vaak moeite de aandacht bij een taak of spel te houden
- c. lijkt vaak niet te luisteren wanneer iemand het woord tot hem of haar richt
- d. heeft vaak moeite om instructies volledig te volgen en maakt schoolwerk, taken of verplichtingen op het werk niet af (niet het gevolg van oppositioneel gedrag of een onvermogen instructies te begrijpen)
- e. heeft vaak moeite om taken en activiteiten te organiseren
- f. gaat taken die een langdurig mentale inzet vereisen (zoals schoolwerk of huiswerk) vaak uit de weg, heeft er een hekel aan en vertoont tegenzin ermee te beginnen
- g. raakt vaak dingen kwijt die nodig zijn voor taken of bezigheden (bijvoorbeeld speelgoed, opgaven van school, potloden, boeken of gereedschap)
- h. wordt vaak gemakkelijk afgeleid door uitwendige prikkels
- i. is vaak vergeetachtig bij dagelijkse bezigheden.

2. Hyperactiviteit- impulsiviteit: tenminste zes van de volgende symptomen bestaan al minstens een half jaar in een mate die ongepast is en niet in overeenstemming met het verstandelijke niveau:

Hyperactiviteit:

- j. beweegt vaak onrustig met handen en voeten, of wiebelt op zijn stoel
- k. staat op van zijn plaats in de klas of in andere situaties waarin wordt verwacht dat iemand blijft zitten
- l. rent in situaties waarin dit ongepast is, vaak rond of klautert overal in (bij adolescenten en volwassenen kan dit beperkt blijven tot een subjectief gevoel van rusteloosheid)
- m. heeft vaak moeite zich rustig bezig te houden met spel of vrijetijdsactiviteiten
- n. is vaak „in volle actie” of gedraagt zich vaak „alsof hij/zij wordt aangedreven door een motor”
- o. praat vaak buitensporig veel

Impulsiviteit:

- p. gooit vaak het antwoord op vragen eruit voordat deze afgemaakt zijn
- q. heeft vaak moeite op zijn/haar beurt wachten
- r. onderbreekt of stoort anderen vaak (bijvoorbeeld: valt in de rede tijdens een gesprek of bemoeit zich met spelletjes).

B. Voor de leeftijd van 7 jaar was al sprake van enige symptomen op het gebied van hyperactiviteit-impulsiviteit of gestoorde aandacht, de aanleiding gaven tot disfunctioneren

C. Enig disfunctioneren als gevolg van de symptomen doet zich voor in twee of meer contexten (bijvoorbeeld op school (of op het werk) en thuis)

D. Er moet sprake zijn van duidelijke tekenen van klinisch significant disfunctioneren op sociaal of leervlak of op het werk

E. De symptomen komen niet uitsluitend voor in het kader van een pervasieve ontwikkelingsstoornis, schizofrenie of een andere psychische stoornis (bv. Stemmingsstoornis, angststoornis, dissociatieve stoornis of persoonlijkheidsstoornis)

(Bron: afstudeeronderzoek Bon, 2009).

Bijlage 2 Tips bij aandachtsproblemen

Leerlingen met aandachtsproblemen hebben moeite met een of meer van de volgende punten:

- aan het werk beginnen;
- aan het werk blijven;
- het werk afmaken;
- aandacht besteden aan details;
- afleidende prikkels negeren;
- het geleerde vlot reproduceren;
- zich herinneren wat ze van plan waren te doen;
- zich herinneren waar ze hun spullen hebben gelaten;
- omschakelen van de ene activiteit op de andere;
- prestaties leveren op een enigszins constant peil.

Mogelijke oplossingen voor aandachtsproblemen:

- Als de leerkracht een verhaal vertelt of instructie geeft, kan hij erop letten dat hij luid spreekt, zijn stem varieert gebaren maakt, voldoende spanning in het verhaal brengt en van tijd tot tijd oogcontact maakt met het kind.
- Bij een opdracht kan hij ervoor zorgen aan het eind weer met iets nieuws te komen om aandacht die weggezakt is weer een nieuwe prikkel te geven.
- Opdrachten stap voor stap aanbieden.
- Controleren of het kind luistert door het de opdracht te laten herhalen.
- Een sticker op de bank is een extra visuele prikkel om het kind eraan te herinneren dat het aan het werk moet blijven. De leerkracht hoeft dan alleen maar even te wijzen op de sticker (een negatieve opmerking kan achterwege blijven).
- Een boodschap op het schoolbord komt beter over als er een gekleurd kader omheen staat. Kleur kan op alle mogelijke manieren de aandacht van een kind trekken.
- Plus-sommen in rood schrijven en min-sommen in blauw voorkomt dat het kind te lang doorgaat met optellen of aftrekken.
- Een zandloper op tafel helpt het kind met het begrip tijd. Ook een horloge met alarm kan hem waarschuwen dat de tijd verstrijkt.
- De leerkracht kan ook werken met extra auditieve prikkels. Geef bijvoorbeeld een 'roffel' op een muziekinstrument als het kind moet overstappen naar een volgende taak of een volgend onderdeel van een taak.
- Een MP3 met instructies kan helpen bij schooltaken, maar ook om de aandacht te vestigen op gewenst gedrag (bijvoorbeeld op de speelplaats). De ingesproken instructies kunnen worden afgewisseld met favoriete muziek.
- Computers kunnen goede diensten bewijzen voor het onderwijs aan kinderen met ADHD. Het kan de aandacht vasthouden en als er sprake is van ADHD in combinatie met motorische onhandigheid, kan de leerling hiermee de schrijfproblemen omzeilen.

(Bron: Paternotte & Buitelaar, 2005).

Bijlage 3 Tips bij verbeteren van instructie

Met de onderstaande tips kan een instructie worden verbeterd.

Als leerkracht moet je ervoor zorgen dat je:

- de aandacht van het kind krijgt en vasthoudt. Voor dat je de opdracht geeft kun je de naam van het kind noemen en oogcontact maken.
- je stem gebruikt op een duidelijke toon.
- de opdrachten concreet maakt. Communiceer goed wat een kind moet doen en combineer dit met het visuele door bijvoorbeeld de plaats aan te wijzen waar het kind moet gaan zitten.
- doe opdrachten geeft in plaats van doe niet opdrachten. Doe opdrachten komen positiever over dan doe niet opdrachten.
- langere opdrachten in kleine stukjes geeft. Kinderen met ADHD hebben een beperkter werkgeheugen en daarom krijgen ze met langere opdrachten wat meer problemen. Gebruik aparte instructies voor elke deelopdracht en geef de deelopdrachten in de juiste volgorde.
- de opdracht door het kind met ADHD laat herhalen. Dit hoeft niet klassikaal te gebeuren, maar hiermee controleer je of het kind de opdracht heeft begrepen.
- de opdracht, zo ver mogelijk, visueel maakt. Voorbeelden zijn: schrijf de opdracht op, werk met kaarten of plaatjes.

(<http://www.steunpuntadhd.nl/adhd-op-school/omgaan-met-ad%28h%29d-in-de-klas/didactische-maatregelen/>

aangehaald op 25 okt. 12)

Bijlage 4 Aandachtspunten voor een goed klassenmanagement

De volgende punten zijn voor een goed klassenmanagement belangrijk:

- regels
- orde handhaven
- ingeslepen gewoonten
- efficiënte tijdsbesteding
- structuur
- storend gedrag voorkomen

(Eijkeren, 2005)

Regels

Het stellen van regels is erg belangrijk. Ze zijn nodig om alles in de klas ordelijk te laten verlopen. Het is goed de regels zo concreet mogelijk te omschrijven en te controleren of ze gehoord en begrepen zijn. En natuurlijk zorgt de leerkracht dat er aan die regels wordt gehouden. Duidelijke regels geeft rust en orde in de klas. De kinderen weten waar de grenzen liggen en dat schept duidelijkheid. Oudere kinderen kunnen ook mee helpen de regels te bepalen. Welke afspraken vinden zij dat in de klas moet gelden? Samen gemaakte afspraken zijn sterker en hebben meer kans om te worden nagekomen.

Orde handhaven

De neiging om de regels te overtreden is minder groot als de leerkracht weet wat er in de groep gebeurt en de kinderen ook weten dat de leerkracht dat weet. Er kan dan snel worden ingegrepen als het dreigt mis te gaan. Oogcontact is hierbij belangrijk.

Consequent handelen hoort hierbij. Waarschuwen en dreigen met straf zonder dat de leerkracht dit ook daadwerkelijk doet, is het slechtste wat hij kan doen. De kinderen hebben heel snel in de gaten dat de leerkracht zijn woorden niet nakomt en alleen maar dreigt. Hierdoor trekken de kinderen zich er niks meer van aan.

Ingeslepen gewoonten

Hieronder versta ik gewoonten die al gewoon zijn geworden doordat ze telkens op dezelfde manier worden gedaan. Er kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de plaats waar de kinderen hun schriften neerleggen die moeten worden nagekeken.

Het werkt voor de kinderen en voor de leerkracht ontspannen als er ingeslepen gewoonten zijn. Dit geldt voor regels maar ook voor de andere zaken in de groep. Dit bespaart veel energie die je anders kwijt zou zijn aan de uitleg en het corrigeren.

Efficiënte tijdsbesteding

Kinderen zijn een lange tijd op school en die tijd die ze op school doorbrengen moet efficiënt worden gebruikt. Efficiënt wil zeggen dat de tijd op een zodanige manier moet worden gebruikt waardoor je je doel (opdracht of taak) in een zo kort mogelijk tijdsbestek bereikt. Belangrijk is dat de leerkracht ervoor zorgt dat de kinderen weten wat ze moeten doen en wat ze kunnen gaan doen als ze klaar zijn met hun werk. Kinderen die klaar zijn met hun werk en niet weten wat ze kunnen gaan doen, gaan zich vervelen. De kinderen moeten dus weten wat de werkafspraken zijn.

Wat ook belangrijk is, is dat de leerkracht de opdrachten goed voorbereid. Er moet worden nagegaan welke leermiddelen nodig zijn en wat daarvoor moet worden klaargezet.

Structuur

Kinderen met ADHD hebben behoefte aan regelmaat. Ze hebben behoefte aan een vast patroon, aan routine, waarin de dingen in de loop van de dag verlopen want dat geeft hen een gevoel van zekerheid.

Het is ook belangrijk om inspanning af te wisselen met ontspanning. Kinderen hebben behoefte aan beweging. Zo kun je als leerkracht iets naar een collega laten brengen of iets in de papierbak leggen. Kleine klusjes waarbij de kinderen even mogen bewegen. Ook is de pauze een moment om te bewegen.

Storend gedrag voorkomen

Van storend gedrag is sprake als het gedrag van een kind de leerkracht of andere kinderen afleidt van hun werk. Voor de sfeer in de klas is het goed als je storend gedrag voorkomt. Goed klassenmanagement is hierbij een hulpmiddel. Door goed klassenmanagement is er weinig ruimte voor kinderen om onrust te veroorzaken (afstudeeronderzoek Bon, 2009).

Er moet bij de inrichting van de klas rekening gehouden worden met kinderen die storend gedrag kunnen veroorzaken. Materiaal moet ook op handige plaatsen opgeborgen worden zodat kinderen er gemakkelijk bij kunnen komen. Er moet goed worden nagedacht bij het samenstellen van groepjes of rijen in de klas. Kinderen die weinig sociale vaardigheden hebben kunnen bij kinderen worden geplaatst die sociaal sterker zijn. Kinderen die meer aandacht nodig hebben kunnen weer dicht bij de leerkracht geplaatst worden, zodat er meer oogcontact mogelijk is.

Ook hier is het belangrijk dat kinderen zich af en toe kunnen bewegen. Kinderen worden onrustig als ze lang stil moeten zitten.

Opgemerkt moet worden dat het versterken van gewenst gedrag effectiever is dan het straffen van ongewenst gedrag. Als het gewenst gedrag versterkt wordt, dan weten kinderen hoe ze zich wél moeten gedragen. Als ongewenst gedrag gestraft wordt, dan weten kinderen alleen maar wat ze niet mogen doen/ hoe het niet moet.

De punten die onder klassenmanagement geschreven zijn gelden voor alle kinderen, maar zeker voor kinderen met ADHD. Rust in de klas zorgt ervoor dat deze kinderen minder snel worden afgeleid. Ook zorgt dat ervoor dat de leerkracht extra aandacht aan kinderen met ADHD kan besteden.

Bijlage 5 Aanpassingen op school

Adviezen voor de begeleiding van kinderen met ADHD.

<u>Probleemgebied</u>	<u>Mogelijke strategie</u>
Gedrag algemeen	- duidelijkheid over het gewenste gedrag - directe reactie op gedrag - bevorderen positief gedrag door positieve aandacht - zoveel mogelijk negeren negatief gedrag - afkeuring negatief gedrag laten volgen door aanmoediging - gedrag tijdig inperken - specifiek doelgedrag prijzen - consequent zijn - individuele aandacht - werken met beloningssystemen - werken met zelfmonitoringprogramma's - werken met gedragscontracten - time-out bij onacceptabel gedrag - stimuleer buddycontacten met goed voorbeeldfiguur.
Aandacht/concentratie	- strategische plaats in de klas (bij leerkracht in de buurt, niet afleidende prikkels als ramen, ventilatoren en zo mogelijk met ruime afstand tot medeleerlingen) - oogcontact met de leerkracht - fysiek contact/ schouderklop - aanbod lesstof variëren: verbaal, visueel, motorisch - noteblocs - bij lezen de leerling een bladwijzer met kernvragen bij de hand laten houden (wie, wat, waar, waarom, hoe) - blanco kaart om deel werkblad mee af te dekken - rustige werkbladen met aandachttrekkende kernzaken - voorkom verveling - horloge met alarm
Taakaanpak	- één opdracht tegelijk - kortdurende (deel)taken - verkorte taken - werkbladen één voor één aanbieden - leerling opdracht laten herhalen - volgorde voor de uitvoering van de taak op schrift bij de hand laten houden - instructie met koptelefoon/cd-speler - aanwijzingen (regels) op losse kaarten die systematisch bij elk vak worden opgeborgen.

	- onderstrepen of markeren van voorbeelden, kernwoorden/feiten - checklijstjes - extra tijd
Motorische activiteit	- wiebelen en draaien negeren - af en toe activiteit toestaan
Impulsiviteit	- regels en structuur aanbieden - afspraken over vrije situaties - instructies met koptelefoon - afspraken over interrupties/vinger opsteken
Relatie met klasgenoten	- voorkom dat groepsprocessen gestoord worden door impulsiviteit - voorkom pesten - train sociale vaardigheden - overweeg voorlichting over ADHD (spreekbeurt)
Speciale zaken	- overleg met de chauffeur als het kind met een busje wordt opgehaald - regel extra toezicht bij uitstapjes

(Bron: Paternotte & Buitelaar, 2005).

Bijlage 6 Observatielijst rekenen J

Naam: J

Datum: 27 nov. 12

Tijd: 9.15-9.45

Vakgebied: Rekenen (instructie + werken)

Aandachtstekort	Turven	Opmerkingen
Maakt slordigheidsfouten in schoolwerk		
Moeite om de aandacht bij taak te houden/raakt afgeleid	III I 5	Friemelt aan spulletjes op tafel.
Lijkt niet te luisteren wanneer er tegen wordt gepraat		
Moeite om instructies te volgen	III 3	Staart.
Moeite om taken te organiseren	II 2	Na taak moeite met iets anders op te starten.
Raakt dingen kwijt die nodig zijn voor de taken (schoolartikelen)		

Hyperactiviteit	Turven	Opmerkingen
Beweegt onrustig met handen en voeten of wiebelt op de stoel		
Staat op van plaats waarin wordt verwacht dat iemand blijft zitten		
Rent in situaties waarin dit ongepast is		
Moeite om rustig bezig te zijn met spel of taak	I 1	
Is in 'volle actie'		
Praat		

Impulsiviteit	Turven	Opmerkingen
Antwoordt op vragen voordat de vragen zijn afgemaakt/gesteld.		
Heeft moeite met op zijn beurt wachten.	III 3	Praat voor beurt.
Onderbreekt of stoort anderen.	II 2	

Bijlage 7 Observatielijst zelfstandig werken J

Naam: J

Datum: 14 dec. 12

Tijd: 9.20-9.35

Vakgebied: Zelfstandig werken

Aandachtstekort	Turven	Opmerkingen
Maakt slordigheidsfouten in schoolwerk		
Moeite om de aandacht bij taak te houden/raakt afgeleid	IIII III 7	Iemand vraagt iets aan leerkracht. Andere kinderen praten.
Lijkt niet te luisteren wanneer er tegen wordt gepraat		
Moeite om instructies te volgen		
Moeite om taken te organiseren		
Raakt dingen kwijt die nodig zijn voor de taken (schoolartikelen)		

Hyperactiviteit	Turven	Opmerkingen
Beweegt onrustig met handen en voeten of wiebelt op de stoel	II 2	
Staat op van plaats waarin wordt verwacht dat iemand blijft zitten		
Rent in situaties waarin dit ongepast is		
Moeite om rustig bezig te zijn met spel of taak	III 3	Friemelt met spulletjes in de la.
Is in 'volle actie'		
Praat		

Impulsiviteit	Turven	Opmerkingen
Antwoordt op vragen voordat de vragen zijn afgemaakt/gesteld.		
Heeft moeite met op zijn beurt wachten.		
Onderbreekt of stoort anderen.	I 1	

Bijlage 8 Observatielijst rekenen D

Naam: D

Datum: 4 dec. 12

Tijd: 9.15-9.45

Vakgebied: Rekenen (instructie + werken)

Aandachtstekort	Turven	Opmerkingen
Maakt slordigheidsfouten in schoolwerk		
Moeite om de aandacht bij taak te houden/raakt afgeleid	IIIIII 5	
Lijkt niet te luisteren wanneer er tegen wordt gepraat	I 1	
Moeite om instructies te volgen		
Moeite om taken te organiseren		
Raakt dingen kwijt die nodig zijn voor de taken (schoolartikelen)	I 1	

Hyperactiviteit	Turven	Opmerkingen
Beweegt onrustig met handen en voeten of wiebelt op de stoel	IIIIII 6	
Staat op van plaats waarin wordt verwacht dat iemand blijft zitten	I 1	
Rent in situaties waarin dit ongepast is		
Moeite om rustig bezig te zijn met spel of taak	I 1	
Is in 'volle actie'		
Praat	I 1	

Impulsiviteit	Turven	Opmerkingen
Antwoordt op vragen voordat de vragen zijn afgemaakt/gesteld.		
Heeft moeite met op zijn beurt wachten.		
Onderbreekt of stoort anderen.	I 1	

Bijlage 9 Observatielijst zelfstandig werken D

Naam: D

Datum: 14 dec. 12

Tijd: 9.00-9.15

Vakgebied: Zelfstandig werken

Aandachtstekort	Turven	Opmerkingen
Maakt slordigheidsfouten in schoolwerk		
Moeite om de aandacht bij taak te houden/raakt afgeleid	IIII II 10	De deur gaat open. Andere kinderen praten.
Lijkt niet te luisteren wanneer er tegen wordt gepraat		
Moeite om instructies te volgen		
Moeite om taken te organiseren		
Raakt dingen kwijt die nodig zijn voor de taken (schoolartikelen)		

Hyperactiviteit	Turven	Opmerkingen
Beweegt onrustig met handen en voeten of wiebelt op de stoel	IIII 5	
Staat op van plaats waarin wordt verwacht dat iemand blijft zitten		
Rent in situaties waarin dit ongepast is		
Moeite om rustig bezig te zijn met spel of taak		
Is in 'volle actie'		
Praat	III 3	

Impulsiviteit	Turven	Opmerkingen
Antwoordt op vragen voordat de vragen zijn afgemaakt/gesteld.		
Heeft moeite met op zijn beurt wachten.		
Onderbreekt of stoort anderen.	II 2	

Bijlage 10 Interview met J

Naam: J

Datum: 10-01-2013

Tijd: 9.00 – 9.30

Regelen van emoties

Heb je wel eens dat je je eerst heel vrolijk voelt en daarna heel boos of verdrietig?

Dat ligt eraan wat er gebeurt. Als iemand iets aardigs zegt word ik blij, maar als iemand niet iets aardigs zegt dan voel ik me rot. En in de klas wordt er vaak iets onaardigs gezegd (*ze noemt een aantal voorbeelden wat er dan gezegd wordt*). En als er niks gebeurt ben ik een hele tijd blij of een hele tijd boos.

Kun je ook vertellen hoe dat dan komt/ wanneer dat zo is?

Ik ben blij als ik op een feestje mag komen. Ik mag nooit op een feestje komen want ze vinden mij raar. Ik ben dan verdrietig als ik weer niet wordt uitgenodigd op een feestje.

Kun je ook vertellen wat je doet als je vrolijk of boos bent?

Paardrijden (*en er verschijnt een grote glimlach op haar mond*). Ik vind het leuk om met dieren om te gaan. Ik zit ook op een zorgboerderij waar ze ook lammetjes, geiten en kalfjes hebben. Thuis woon ik ook op de boerderij en dan hebben we ook veel dieren zoals pony's, schapen, hanen en kippen. Ook help ik 1 keer per week bij de buurman. Ik heb hem ook wel eens geholpen bij de geboorte van een lammetje of een kalfje.

Vrienden maken en onderhouden

Speel je wel eens met iemand in de pauze (niet, soms, vaak, altijd)?

De laatste tijd speel ik niet met iemand. Als ik met iemand speel, speel ik met een meisje uit de andere klas. Ik loop meestal wat rond in de pauze op het plein.

Speel je na schooltijd met iemand (niet, soms, vaak, altijd)?

Ja ik speel na schooltijd wel eens (*hetzelfde meisje als hierboven wordt genoemd*). Dan ben ik veel bij de pony's.

Speel je vaak met dezelfde kinderen of speel je ook met verschillende kinderen?

Ze noemt maar 1 persoon waar ze dan wel eens mee speelt. Verder zijn er ook wel andere kinderen op de zorgboerderij waar ze dan even mee speelt.

Vind je het lastig om met iemand te spelen?

Ja dat vind ik wel eens lastig.

Kun je ook vertellen wat je dan lastig vindt?

Het is wel eens lastig als iemand wat anders wil doen dan ik. Ook vind ik het vervelend als iemand dan de baas over mij gaat spelen.

Vind je het prettig om met iemand in de klas samen te werken? Zo ja, waarom wel. Zo nee, waarom niet.

Ja ik vind dat wel prettig, maar ook wel moeilijk. Ik heb altijd het idee dat ik wordt beschermd als ik met iemand samen werk tegen kinderen die nare dingen tegen me zeggen.

Delen van ervaringen

Klets je wel eens met iemand uit de klas over wat je hebt gedaan na schooltijd/ in het weekend/ in de vakantie (niet, soms, vaak altijd)?

Jawel, maar soms gaan ze dan ook met iemand anders kletsen en dan voel ik me buitengesloten.

Als je wat mag vertellen in de klas, ben jij degene die dan ook haar vinger op steekt?

Ja dat doe ik ook. In de klas mogen de kinderen die de beurt hebben gehad de beurt doorgeven, alleen dan krijg ik niet vaak de beurt.

Vind je het ook leuk om naar de verhalen van de andere kinderen uit de klas te luisteren?

Ja vind ik ook leuk want veel kinderen vertellen leuke verhalen.

Maken van afspraken

Vind jij het maken van afspraken belangrijk? Zo ja, wat vind je dan belangrijk? Zo nee, waarom vind je dat niet belangrijk?

Ja vind ik belangrijk als iedereen daar naar luistert en zich eraan houden. Juf heeft wel eens afspraken gemaakt met de klas, omdat ze mij pesten. Dat gaat dan een week goed en daarna begint het weer op nieuw.

Vind je het ook belangrijk om je aan die afspraken te houden?

Ja ik vind het belangrijk. Ik heb ook een afspraak met juf dat we op iedere vrijdag gaan bespreken wat er die week is gebeurd.

Voor zichzelf opkomen en ruzie

Heb jij vaak ruzie op school of buiten school?

Nee heb geen ruzie, maar ik wordt gepest. Ik durf niks terug te doen, want dan gebeurt er daarna nog meer.

Wat doe je als dit gebeurt?

Als ik gepest wordt dan ga ik naar meester A en naar juf.

Hoe voelt het voor jou als je ruzie hebt?

(het gesprek ging voort over het pesten i.p.v. ruzie)

Ik ben dan verdrietig.

Verborgene regels

Wat vind je van gewoontes als: op tijd komen, eerst iets vragen voordat je het pakt en rustig lopen in de klas.

Ik vind ze wel belangrijk. Zo hoort het ook.

Zo wordt ik niet behandeld. Ze pakken wel spullen van mij voordat ze het vragen.

Weet je zelf ook nog van zulke gewoontes?

Niet rennen in de gang.

Toilet schoonhouden.

Vergeet je zulke gewoontes wel eens?

Op school vergeet ik ze niet. Thuis vergeet ik ze wel eens. Ze staan dan ook wel op een briefje geschreven, zodat ik het kan lezen.

Laag zelfbeeld en kwetsbaar

Kun je iets vertellen wat je leuk vindt om te doen?

Ik vind het leuk om met de pony's bezig te zijn en met de andere dieren.

Kun je iets vertellen waar je goed in bent?

Ik ben goed in ponyrijden, rekenen en schoonmaken.

Kun je verder nog wat over jezelf vertellen?

Ik kan in eens heel boos kijken of stil zijn.

Mijn echte moeder kon niet voor mij zorgen en daarom heb ik nu een andere moeder.

Bijlage 11 Interview met D

Naam: D

Datum: 18-12-2012

Tijd: 9.00 – 9.20

Regelen van emoties

Heb je wel eens dat je je eerst heel vrolijk voelt en daarna heel boos of verdrietig?

Ja soms wel. Als ik geen straf heb dan mag ik op de DS, maar als ik daar weer af moet dan wordt ik wel boos. Dan ben ik ook verdrietig. Ik ben dan weer vrolijk als ik iets anders ga doen.

Ik heb ook wel eens tegen mijn vader gelogen en dat voelt heel verdrietig.

Kun je ook vertellen hoe dat dan komt/ wanneer dat zo is?

Als ik niet meer op de DS mag dan heb ik niks te doen en dat vind ik niet leuk. En als ik iets wil doen wat niet mag dan wordt ik boos.

Kun je ook vertellen wat je doet als je vrolijk of boos bent?

Als ik vrolijk ben doe ik iets wat ik leuk vind zoals tv kijken of achter de DS. Ook klets ik heel veel als ik vrolijk ben.

Als ik boos ben dan kan ik mezelf niet beheersen. Ik ben dan heel druk en schreeuw dan.

Vrienden maken en onderhouden

Speel je wel eens op school met iemand in de pauze (niet, soms, vaak, altijd)?

Ja ik speel altijd met iemand in de pauze. *Ze noemt drie verschillende kinderen waar ze dan mee speelt of ze speelt voetbal met de jongens.*

Speel je na schooltijd met iemand (niet, soms, vaak, altijd)?

Ja soms speel ik na schooltijd met iemand *(dezelfde kinderen als in de pauze worden door D genoemd)*. We spelen dan binnen en buiten. Het is maar net wat we dan willen doen.

Speel je vaak met dezelfde kinderen of speel je ook met verschillende kinderen?

Er zijn eerder drie verschillende kinderen genoemd waar ze mee speelt.

Vind je het wel eens lastig om met iemand te spelen?

Nee, niet met de kinderen uit de klas. Dat is altijd gezellig. Met mijn broer kan ik niet spelen, want wij hebben altijd ruzie.

Kun je ook vertellen wat je dan lastig vindt?

Nou dat kan ik niet zo goed uitleggen. Mijn broer en ik hebben gewoon veel ruzie. We kunnen niet met elkaar spelen omdat we het beide anders willen.

Vind je het prettig om met iemand in de klas samen te werken? Zo ja, waarom wel. Zo nee, waarom niet.

Ja dat vind ik prettig. Het is vaak gezellig en je bent sneller klaar. Ook kun je dan overleggen.

Delen van ervaringen

Klets je wel eens met iemand uit de klas over wat je hebt gedaan na schooltijd/ in het weekend/ in de vakantie (niet, soms, vaak altijd)?

Ja vaak. Het is gezellig en ik vind het leuk om te vertellen.

Als je wat mag vertellen in de klas, ben jij degene die dan ook haar vinger op steekt?

Ja soms wel. Als ik zin heb om iets te vertellen dan steek ik mijn vinger op.

Vind je het ook leuk om naar de verhalen van de andere kinderen uit de klas te luisteren?

Ja dat vind ik leuk. Ik vind het interessant wat anderen vertellen en wat ze hebben gedaan of meegemaakt.

Maken van afspraken

Vind jij het maken van afspraken belangrijk? Zo ja, wat vind je dan belangrijk? Zo nee, waarom vind je dat niet belangrijk?

Soms vind ik het wel belangrijk en soms niet. Ik vind het belangrijk als je bijvoorbeeld met iemand gaat spelen of samen naar school gaat fietsen. Dan weet je wat je te wachten staat. Ik vind het niet zo belangrijk om over schooldingen afspraken te maken. Dat zie je vanzelf wel.

Vind je het ook belangrijk om je aan die afspraken te houden?

Ja dat wel. Wat je belooft moet je ook nakomen. Als je belooft om te spelen dan moet je dat ook doen. Als ze dan niet meer willen spelen dan zeg ik: we hadden het beloofd, het was afgesproken.

Voor zichzelf opkomen en ruzie

Heb jij vaak ruzie op school of buiten school?

Op school heb ik soms ruzie, maar dat is niet zo vaak. Thuis heb ik wel vaak ruzie met mijn broer. Ik kan daar niet mee spelen. Ik krijg ruzie als er iets gebeurd wat niet leuk is.

Wat doe je als dit gebeurt?

Als ik ruzie heb dan ben ik boos en dan schreeuwen mijn broer en ik tegen elkaar. Onze ouders moeten ons dan uit elkaar halen.

Hoe voelt het voor jou als je ruzie hebt?

Het voelt niet leuk. Ik vind ruzie vervelend. Thuis moeten we onze excuses dan aanbieden en de hand schudden.

Verborgene regels

Wat vind je van gewoontes als: op tijd komen, eerst iets vragen voordat je het pakt en rustig lopen in de klas.

Vind ik goed. Je moet op tijd komen, eerst iets vragen voordat je het gaat pakken en niet rennen in de klas. Dit hoort zo. Het is netjes als je dat doet.

Weet je zelf ook nog van zulke gewoontes?

Niet stelen bij iemand uit de la.

Na vier uur niet meer snoepen omdat we anders geen avondeten meer hoeven.

Vergeet je zulke gewoontes wel eens?

Ja die vergeet ik wel eens als ik met andere dingen bezig ben. Dan vraag ik thuis na vier uur om een snoepje en dan heb ik niet goed op de klok gekeken.

Laag zelfbeeld en kwetsbaar

Kun je iets vertellen wat je leuk vindt om te doen?

Ik vind het leuk om met andere kinderen te spelen, om tv te kijken en achter de DS of computer te zitten.

Kun je iets vertellen waar je goed in bent?

Ik kan goed leren op school, ik kan goed dingen zoeken als iemand wat kwijt is en ik kan goed helpen met eten koken.

Kun je verder nog wat over jezelf vertellen?

Ik kan veel vrienden maken en klets veel.

Ik heb ADHD dat betekent dat ik heel druk ben. Daarvoor heb ik pilletjes en als ik die pilletjes niet slik dan ben ik nog veel drukker. Ik vind dat wel vervelend omdat ik heel druk kan zijn en dat is niet altijd leuk. Ik kan mezelf dan niet goed beheersen. Met de pilletjes wordt ik wel wat rustiger en dan kan ik mezelf beter beheersen.

Jij wilt graag spelen met twee kinderen uit je klas. Aan welke twee kinderen denk je het eerst? Welke twee ga je niet kiezen?

67